

DOROMB

Közköltészeti tanulmányok 5.

Szerkesztő
CSÖRSZ RUMEN ISTVÁN

Készült az OTKA 104758. sz. pályázat támogatásával
az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében

Könyvünk a Creative Commons
Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 2.5 Magyarország Licenc
(<http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/2.5/hu/>)
feltételei szerint szabadon másolható, idézhető, sokszorosítható.
A kötetünk honlapunkról letölthető. Éljen jogaival!

ISSN 2063-8175

Kiadja a *reciti*, az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének
recenziós portálja • www.reciti.hu
Borítóterv, tördelés, korrektúra: Szilágyi N. Zsuzsa
Nyomda és kötészet: Kódex Könyvgyártó Kft.

Kompozíciós elvek a XVIII. századi magyar világi ponyvaköltészetben

Pogány Péter halála (1993) után a hazai világi ponyvakutatás jóformán gazdátlan maradt.¹ Az új irodalom- és művelődéstörténeti szakirodalom azonban egyre több irányból szembesít minket e sajátos kiadványtípusok hajdani országos népszerűségével, ízlés- és irodalomformáló erejével. Jómagam 1996 óta kutatom a világi ponyvákat, s évek óta dolgozom egy szöveggyűjteményen, valamint egy ilyen tárgyú, jórészt XVIII. századi forrásokat elemző köteten, amelynek egyik fejezete lesz majd a mostani műhelytanulmány. A digitális kép- és adatelemzés nagyban segíti ezt a munkát, Pogány Péternek ilyen technikai lehetőségek még nem álltak rendelkezésére. Ma már virtuálisan egymás mellé rakhatók olyan példányok, amelyeket korábban nem lehetett összevetni, s így számtalan analógia és párhuzam feltárult a korai magyar világi verses ponyvák repertoárját illetően. Kellő számú (esetünkben több száz) forrás elemzése után valamelyest áttekinthetővé és vizsgálhatóvá válhatott a ponyvafüzetek *szerkesztői elvrendszere*, amely a kiadástörténet és a szorosabban vett irodalom szempontjából is tanulságos.

A XVIII. század közepén kezdjük a vizsgálódást, s egészen 1800-ig haladunk majd, sorra véve a világi verses ponyvák főbb szerkezeti típusait és azok rokonságát. A később kialakuló típusokat, például a betyárponyvákat és a katonai tárgyú füzeteket most nem említjük, bár ezek kompozíciója is kapcsolatban áll a korábbi hagyománnyal. Természetesen nem lehet szó az összes régebbi kiadványról sem, de a legjellemzőbbekről érdemes összefoglalnunk mindazt, amit Pogány és a saját kutatásaim nyomán már szilárdabbnak vélek.

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos főmunkatársa. A tanulmány az OTKA 104758. sz. pályázat keretében, az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíj támogatásával készült; előadásként elhangzott a *Küllős Imola tanítványai körében* c. műhelykonferencián (Bp., ELTE Néprajz Tanszék, 2015. november).

1 Fő művei a témában: POGÁNY Péter, *Folklór és irodalom kölcsönhatása a régi váci nyomda működése nyomán 1770–1823*, I, *Vásári ponyvairatok*, Bp., Akadémiai, 1959 (Irodalomtörténeti Füzetek); Uő, *A magyar ponyva tüköre*, Bp., Magyar Helikon, 1978; *Riadj, magyar! 1848–1849 fametszetes ponyvái, csatakrónikái*, szerk., utószó, jegyz. POGÁNY Péter, Bp., Magvető, 1983 (Magyar Hírmondó).

Nemrég az egykorú vallásos és a világi ponyvakultúra általános összevetésére tettem kísérletet Tüskés Gábor köszöntő kötetében.² Eltérő és rokon vonásokat elemezve láthatóvá vált, hogy elterjedésük legalább akkora robbanást jelent a magyar művelődéstörténetben, mint amelyet az angol, a francia és a német kiadványok a maguk közegében. A világi szövegek terjesztése az aprónyomtatványok által kétségkívül ízlés- és identitásformáló lehetett, s éppúgy hozzájárulhatott a nyelvi kultúra, a szókincs átalakulásához, mint a közköltészeti (és egyben irodalmi) műfajok, sőt akár társadalmi szerepek kanonizációjához.

A XVIII. század közepén a magyar világi ponyvakiadás váratlanul erőre kap. Világi előzményei elsősorban a XVI–XVII. századi verses epika hasonló, füzetes kiadásai voltak, de ezeket nem tekinthetjük ponyvának sem példányszámukat (csekélyebb írástudó közönséggel számolhattak), sem az árusítás módját tekintve.³ Elit irodalmi emlékek hosszú utóéletének azonban igen, s az sem véletlen, hogy a XVIII–XIX. századi füzetes kiadványokon is továbbvonulnak ezek az addigra már 250 éves szövegek: az *Árgirus* (melyet Piskólti István dolgozott át a XVIII. századi nyelvállapotnak megfelelően 1781-ben, de már 1763-tól kiadták a régi szöveg szerint is), az *Apollonius*, a *Tholdi Miklós-história*, *Kádár István éneke* és még néhány alapvető epikus mű a reformáció kori magyar irodalomból. Ezek hajdani létrejöttét a történeti ismeretek akkori lépték szerint széles terjesztése, az identitás elmélyítése és a szórakoztatás motiválta, s e szerepkörök a XVIII–XIX. században is megőrizték. Ugyanakkor némelyikük jókora kihagyás után jelent meg újra ekkor, tehát aligha beszélhetünk töretlen kiadói-recepciós folyamatról. A XVIII. század színpadán ezek már valóban régiségek, mondhatni populáris klasszikusok voltak, de kétségkívül e művek társaságából indul fejlődésnek a korszerűbb magyar ponyvarepertoár.

Átmeneti műfajú, de ugyancsak gyakori szövegtípus volt a korai ponyvákban a tréfás moralizáló verseké. A legismertebb korai példa *A nyúl éneke (A nyúl vetemények közt fülel)*,⁴ melynek alapszövegét az 1670-es években jegyezte fel Kájoni János csiki ferences barát, a XVIII. század legelejétől egy jelentősen kibővült verziót közöltek a ponyvák. A versnek gazdag világirodalmi előzményeiről tudunk, főleg német protestáns területről, s mint már Turóczi-Trostler József⁵ és

2 Csörsz Rumen István, *18. századi magyar világi ponyvakultúra – a vallásos kiadványok tükrében = Amicitia: Tanulmányok Tüskés Gábor 60. születésnapjára*, főszerk. LENGYEL Réka, Bp., reciti, 2015, 347–362.

3 A legújabb lexikon-szócikkben is igyekeztünk elhatárolni a kétféle korszakot: BALÁZS-HAJDU Péter, Csörsz Rumen István, *ponyva = Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, IX, Bp., Balassi, 2009, 224–227.

4 Kritikai kiadása: *Az 1660-as évek költészete 1661–1671*, kiad. VARGA Imre, Bp., Akadémiai, 1981 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 10; a továbbiakban: RMKT XVII/10), 129. sz., a ponyvaváltozat: 129/II.

5 TURÓCZI-TROSTLER József, *A nyúl éneke és a farkas panasza (Világirodalom magyar ponyván)*, ItK, 48(1938), 217–227.

magam⁶ is hangsúlyoztam, valójában nemcsak a nyulak és a vadállatok, hanem a kisemberek sanyarú sorsát és üldöztetéseit is elbeszéli. Amazokat a vadászok zaklatják, emezeket adók, törvények, poroszlók – a nyúl panaszaival könnyen azonosulni lehetett. A szöveg XVIII. század eleji megjelenése bizony rebellis üzenettel bírt (a kuruc és erdélyi függetlenségi mozgalmak, parasztlázadások kora ez), szembe ment a hivatalos állásponttal, a szabadon szipolyozható köznép képével. Mindez már a közköltészet „szelep”-lehetőségeit mutatja, ami láthatólag nem korlátozódik a kéziratosságra – bár az kétségkívül még nagyobb szabadságot enged –, hanem kellő átkódolással a nyomtatott nyilvánosság is otthont adhatott efféle szövegeknek.

A vallásos ponyvák terjesztési tapasztalatai beépülhettek az újabb világi énekfüzetek üzleti tervébe. E kiadványok mögött néha komoly főpapi mecénásokat sejtethünk, s ez azzal a propagandisztikus erővel függ össze, amit e füzetek jelentettek. A világi ponyvakiadás ugyanezt csinálja, de jobbra „alulról” és „oldalról”. A hivatalos ideológiák elmélyítése helyett azokkal szembenálló vagy alternatív értékrendeket hirdethet: a kisemberek, a parasztság panaszait, a szerelem szabad örömeinek és bánatainak gazdag lírai dalműfajait, sőt bizonyos közéleti témákat is. A *nyúl éneke* akár ennek első példája is lehetne – ám az is látható, hogy a témák között egyensúlyt szerettek volna tartani a kiadók, s így, egyfajta didaktikus kényszerből 1750-ben⁷ például odatették *A vadászásnak dicséretét* is. Aki végigolvasta a füzetet, fel kellett figyeljen az egymással ütköző véleményekre. A nyúl (és az elnyomottak) üldöztetése, az ártatlanságukkal nem törődő vadászat jogos együttérzést vált ki, a másik vers azonban az ellenkezőjét bizonygatja: a vadászat egy felemelő, tartalmas és hasznos szórakozás, hiszen kordában tartja a sok dúvadat, amelyek feldúlják kertjeinket. A nyúlról, aki iránt az előző vers rokonszenvet ébresztett, immár egész más hangnemben nyilatkozik:

A' *Medve* meg éfzi vonó marhájinkat,
A' *Szarvas* tékozlja mezőben fzenánkát:
El-hordja a' *Farkas* gyenge bár[á]nyinkat:
A' rofzíz *Nyúl* tapodja páfit búzájinkat.⁸

6 Csörsz Rumen István, *A nyúl és a pitypalatty: Két moralizáló ének a 17–18. századi közköltészetből* = *Nagy az Isten állatkertje: Irodalmi állatszimbolika*, szerk. MERCS István, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Társaság (Modus Hodiernus), megjelenés előtt.

7 NYÚL ÉNEKE, *Mellyben a' maga nyomorúságát fíratja, és ártatlanságát kinek-kinek eleibe adja. Az ő maga tulajdon Nótájára. Mellyhez adattatott A' VADÁSZÁSNAK DITSÉRETIRŐL VALO ÉNEK, Nagyobb mulatságnak okáért* (1750), OSZK PNY 2.868 = Kolozsvár, Akadémiai Kvt. R 121129.

8 *A' vadászásnak ditséreti* = *uo.*, 10 (3. versszak).

**NYÚL
ÉNEKE,**
Mellyben a' maga nyomoruságát
írhatja, és ártatlanságát kinek-kinek
eleibe adja.

Az ő-maga tulajdon Nótájára.

Mellyhez adattatott
A' VADÁSZÁSNAK
DITSÉRETIRŐL
VALÓ ÉNEK,
Nagyobb mulatáságnak okéért.

Nyomtattatott 1750-dik Éftendőben.

**MULATSÁGI
NEKEK**

Az Elsőben
Vagyon a' Szántó-Vető Emberek
Életinek Ditséreti.

Másodikban
Vagyon a' Farkasnak Panafzolko-
dáfa.

Harmadikban
Vagyon a' Szegénységnek békes-
séggel való Szenvedéséről.

Negyedikben
Az Holnapoknak Tulajdonságok-
ról.

tattatott 1757. Éftendőben.

Így válik ez a párlapos ponyva a XVIII. század magyar kicsinyített mentalitástérképévé, mintha egy bírósági tárgyalásról tudósítana, ahol egy felső (arisztokratikus, vadász) és egy alsó (közrendű, üldözött) nézőpont változik. Ugyanakkor a másik vers regisztert vált, hiszen ekkor a vadászat elég kevesek kiváltsága, de propagandaként értelmezhető. Érdekes, hogy mindkét szöveg XVII. századi, tehát az első ponyvakiadás idején már legalább 50 éves. A vadászatról szóló verset Szentmártoni Bodó János írta, sokáig – feltehetőleg a közös ponyvakiadás miatt – *A nyúl énekét* is neki tulajdonították, de ezt semmi sem bizonyítja. A későbbi kiadásokon egyébként a *Nyúl-história* mellől elmarad a vadászvers.

Ezt a fajta technikát, amikor a didaktikus és a satirikus szövegek összetapadnak, nemcsak a ponyvánál figyelhetjük meg, hanem a kéziratos hagyományban is. A ponyva lehetősége épp a nyilvánosságban rejlik, nagy tartaléka pedig az explicit szöveg és tartalom közvetítése lehet. Nem holmi rejtegetett magánügyként kezeli e témaköröket, hanem a közösségre is tartozó, megvitatandó információként. Minden reprezentatívabbá válik tehát, mihelyt nyomdafestéket kap.

1757-ben Budán, a Landerer nyomdában látott napvilágot a *MULATSÁGI ÉNEKEK* című füzet, amelynek egyetlen fennmaradt példányáról tudunk,⁹ a

9 OSZK PNY 2.872.

szakirodalom mégis gyakran emlegeti. Címében a *multság* kifejezés nemcsak a szórakozást jelenti, hanem – akárcsak Mikesnél és más kortársaknál – általánosságban az időtöltést, az idő (hasznos) mulatását.¹⁰ Ismerünk olyan címlapot, amely kifejezetten szomorú, elégikus szövegeket tekint mulatságra, azaz időtöltésre valónak. A *MULATSÁGI ÉNEKEK* négy szövegéből hármat azonos szerzőnek tulajdonítanak: Szőnyi Benjámin hódmezővásárhelyi református lelkésznek (1717–1794). Hogy ez mennyire megalapozott vélekedés, nem tudom, de a sokféle lelki éneket szerző Szőnyi eszköztárába akár beletartozhatott ilyen, szórakoztatva tanító versek írása is. A költemények a didaxist helyezik előtérbe: *A szántó-vető ember életinek dicséretit* zengik – elkél egy kis propaganda a XVIII. század közepi nehéz helyzetben, a külföldi osztrák háborúk szegényes hátorszájában. A vers antikizáló nyitánya a korabeli menyegzői himnuszokra emlékeztet: „Nosza, szívem, Erato, mátká, csókolódjunk” – a folytatás azonban valóban a falusi élet szépségeit zengi, méghozzá egy satirikus ének (*Megbolondult a világ*) dallamára, amelyet eredetileg a katonák magánházakhoz való bekvártélyozásán megütközött falusi asszonyok zsánerdalaként jegyezték fel.¹¹ *A farkas panaszkodása (Midőn a szép nimfák játszani mennének)* talán nem Szőnyi munkája; *A nyúl énekének* régi, latin és német előképeit idézi fel ez az újonnan készült szabad fordítás. A farkas éppúgy panaszkodik nehéz sorsára, mint a nyúl, hiszen őt is indokolatlanul vadásszák, holott ő a természetes szelekcióban segít azzal, hogy elkapdozza a beteg háziállatokat (a nyúl apró veteménypusztításaihoz képest ez a lovagias érvelés egy kicsit idegenszerű a farkas szájából). *A szegénységnek békességgel való szenvedéséről* szóló vers a parasztidillre rimel, hasonló okokból: „Megvallom, megvallom, nem tartom szívemben”. Másfelől a farkas panaszával is találunk párhuzamokat, hiszen a társadalmi „alulnézet” velejárója, hogy noha mindenki rád vadászik, és ellenségesen viszonyul hozzád, te törd békével. A füzetet a hónapok tulajdonságairól szóló oktató vers zárja (*Állj félre, vén kofa*), a régebbi és újabb kalendáriumi versek modorában.

A paraszti életet egy későbbi, sokkal népszerűbb kiadványcsoport is a fő témájának tekinti, s címlapon hirdeti: *A' SZÁNTÓ VETŐ-EMBERNEK IGEN-IGEN SZÉP HÁRMAS ÉNEKI*. A füzet típus 1780 körül került piacra.¹² A három alapszövegből az első kettő bizonyítottan XVIII. századi, a harmadikat korábbra szokás datálni:

10 Még Kultsár István jóval későbbi, korszakos jelentőségű irodalmi melléklapja, a *Hasznos Multságok* is ilyen értelemben viselte a címet 1818-tól 1843-ig.

11 *Közköltészet 3/A: Történelem és társadalom*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas–Editio Princeps, 2013 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 14; a továbbiakban: RMKT XVIII/14), 119. sz.

12 Példányai pl. OSZK 819.060, PNY 2.955 és 2.961.

- 1) Felkel jó hajnalban a szántó ágyából¹³
- 2) A földművelés s mag-gondviselés az én hivatalom¹⁴
- 3) Reménység az embert gyakorta táplálja¹⁵

Az első két ének egymást magyarázza: a *picturaszerű*, emelkedett nyitó vers a szántó-vető ember hajnali munkakezdetét festi, ahogy az ökreit szólongatja és foháskodik. Népszerűségét jelzi, hogy még az 1830-as években is másolgatták a kéziratokba, s szinte mindig a ponyva alapszövegével.¹⁶ A második ének ugyan kevésbé vált népszerűvé, de az eredeti kompozícióban fontos szerepet játszott: a földműves itt a vallásos énekek hangján foháskodik, s az isteni gondviselésre bízta munkáját és saját sorsát is – halálakor az Úr csűrűbe tér majd, akárcsak saját termése.¹⁷ Az emelkedett hangnemet a harmadik vers is továbbviszi, hiszen azt foglalja össze (s nyilván épp ezért a sorozat végére tették, az előzményeket is beleértve), hogy minden mesterember a reménységet követi, akármire fog, a halászkortól a katonáig és a rabokig. Függeléként többnyire találós kérdéseket és feladványokat közölnek (*Egynehány szép mesék az Eke farka mellé való Kérdésekkel 's feleletekkel*), ezekkel nincs tematikus kapcsolat, inkább a falusi célközönség kelthet figyelmet, vagyis a ponyva népművelő szándéka. Mellette vagy helyette a Mohács-émlékdalt is gyakran kinyomtatták: *Mohács, Mohács, régi vérontás helye*.¹⁸ A csatavesztésnek feltehetőleg 250. évfordulója, 1776 táján írt ének a reformkorig őrizte népszerűségét, Csokonai is nótajelzésként hivatkozott rá. A nemzethalál-látomások sorába illő siralmas képsorok után a török elleni küzdelemre biztat, ami az 1788–1789-es erdélyi és al-dunai hadjárat miatt egyúttal roppant aktuálissá vált, a Habsburg propaganda tehát beépült a mohácsi csatát elsirató énekbe. A kiadvány így, a parasztidillekkel együtt egyszerre hangsúlyozta a békeséges, alázatos és egyszerű élet erényeit, illetve a harci virtust, ami mögött (lásd a harmadik éneket) reménység és keresztény erkölcs kell álljon.

Egy másik érdekes kombinációban ezt az értelmezési szálát egy másik egészíti ki. Az *Öt világi énekek* című, 1780-ra datálható ponyván¹⁹ a régi sorrendből csak a *Felkel...* és a *Reménység...* marad meg, illetve a füzetet záró Mohács-émlékdal. Közéjük ékelődik viszont egy verbunkos dallamú férjpanasz (*Ifjúság*

13 RMKT XVIII/14, 193. sz.

14 *Uo.*, 194. sz.

15 *Énekek és versek 1686–1700*, s. a. r. JANKOVICS József, [STOLL Béla,] Bp., Akadémiai, 1991 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 14; a továbbiakban: RMKT XVII/14), 183. sz.

16 Faludi Ferenc *pictura* jellegű verseivel való kapcsolatáról: Csörsz Rumen István, *A kesergő nimfától a fonóházi dalokig: Közköltészeti hatások a magyar irodalomban 1700–1800*. Bp., Universitas, 2016 (Irodalomtudomány és Kritika. Tanulmányok), 99–100.

17 Vö. Keresztelő Szent János szavaival: Mt 3, 12.

18 RMKT XVIII/14, 1. sz. Jelen kötetben Jarábik-Lang Anna tanulmánya is foglalkozik az emlékvess Erdélyi János-féle kiadásával (1846).

19 Pl. OSZK 803.104, Sebestyén László kolligátumában.

A' SZANTO-VETŐ-EMBERNEK

IGEN - IGEN SZÉP

HÁRMAS ÉNEKI.

Első: Fel-kel jó hajnalban a' szántó álmából,
Második: A' Föld mivéles, 's Mag gond. 's a' t.
Harmadik: Reménység az Embert gyakorta 's a' t.
Negyedik: Edgynéhány szép mefők az Eke-far-
ka mellé- való Kérdésekkel 's Feleletekkel.

Fel-kel jó hajnalban a' szántó álmából,
Fel-ferkenti magát patfirta szavából,
Könyörög Istennek szives indulatból,
Adgya szép áldását földi munkájából.
Elsőben a' szántó nézi taligáját,
Igaztja vasat, éles csorózltyáját,
Elében ragasztja tsikoltos téslyáját,
Ökrei nyakára fel-telzi igáját,
Azonban jól reggel el kezdi munkáját,
Forgatya szép renddel rendes borázdáját,
Szóllitya ökreit, szökéjét, 's barnáját,
Dudolya mellette szép szántó nótáját,
Haj villás, haj sudár, tsákó, szöke, barna,
Forduly hamarsággal tsára borázdába,
Vontogáld az igát a' gazda halznára
Tölthesse-meg zsákját fok szegény javára.
Ha molt keferégve borázdába léptünk,
És sírva a' földbe buza - magot hintünk,
De vagyon Istenben olyan reménységünk,
Hogy meg-telik nekünk gabonával vermünk.
Majd el-hozza Isten a' kedves aratást,
Látunk földcinken nagy sor kerézt - rakást,
Énekelve

Ö t

V I L Á G I

É N E K E K.

E L S Ö.

Felkél jó hajnalban a' Szántó álmából.

M Á S O D I K.

Reménység az embert gyakorta táplálja.

H Á R M A D I K.

Ifjúság virágját Legénység szabadságát.

N E G Y E D I K.

Siralmas volt nekem Világra születnem.

Ö T Ö D I K.

Moháts! Moháts! régi vér ontás helye.

Nyomtatott ebben az Esztendőben.

világát, legénység szabadságát),²⁰ illetve a *Siralmas volt nekem e rossz világra születnem*²¹ kezdetű keserves és bujdosóéneke, amely egyértelműen XVII. századi, ekkor már százéves régiség. Talán már programszerű archaizálásként került a kiadványba, mint azt ekkoriban sok szövegről sejtethetjük. Mindenesetre a régi kompozíció megbomlik, s a kétféle, stílusosan is széthúzó panaszdal csupán régies témák és szövegek egyvelegének láttatja a sorrendet. Azaz talán mégsem teljesen szerzetlen a kapcsolatuk, hiszen a jelenkori magánélettől egy százéves – nekik talán kuruc utalásokat sugó – bujdosó keserveshez hátrálunk az időben, majd a magyar történelem egyik legsötétebb foltjái, amiből a jelenkorba ismét a propaganda és a reménykeltés vezet vissza.

A ponyva didaktikus felületén a kiadók nagyon bőkezűen bánhattak ezekkel a régi (több évszázados, világirodalmi háttérű) asszociációkkal, s könnyen aktualizálhatták azokat már a kiadványok első hazai nagy korszakában. Még nem beszélünk más műfajokról, de a satírárt és az oktatás szempontját a korszak más ponyváit is vegyítik. Többnyire két, hosszabb szöveget közölnek, ellenpontoszó

20 *Közköltészet 3/B: Közerköls és egyéni sors*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2015 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 15; a továbbiakban: RMKT XVIII/15), 107. sz.

21 RMKT XVII/14, 186. sz.

KÉT UJ VILÁGI ÉNEKEK.

Az első :

A' dicséretes és jeles moftani időben é-
lő ferényen és hűségelen éjjel nappal tífz-
teket végben-ívő Fonókról.

A' második :

A' Fársángban szerentsét és örömet ta-
lált bús és idős Leányzóról.

Nyomtatott : 1757-dik Efstendőben.

Két szép Uj VILÁGI ÉNEKEK.

Az első :

Egy Afzszonyi állatról , miképen az Ura
után kortsmára menvén vele perel, és az Ura
miképen felel néki.

A' második :

A' Falusi Birákról; frissen le-iratnak ezek
minémü dolgokat követnek-el.

Nyomtatott 1758-dik Efstendőben.

KÉT HISTÓRIA EGY DALL:
VÉNKOFAÉ, NÁNÁSIÉ
A' GYENGE SZÜZKÉVEL EDGYÚTT.
Meg-égett Rátz-Orfízág, és a' többi.

A Réziz, és az Afzszony versengenek.

Oh gonolj szerentsé, de meg-jázdottattál!
Efriss állapotomtól rútul meg-fofztottál,
Midőn illy vén kofát a' nyakamba tsaptál,
Ifjú örömmemtől éppen el-választál.

E' miatt pénzemet mind el-tékozlottam,
Drága ruháimat tsap-féken bé-ítam,
Azért feleséget vélezek, úgy gondoltam,
De szegény fejemet, czzel tsak meg-tsaltam;

Jaj én szerentsétlen be rofzra talalék,
Egy ágyúba-való durtzos kofát vévék,
De ha Afzszony vásár valaholott esnék,
E' pifzkos vén kofán mindjárt előbb adnék.

Nem tudom, mit tégyek, jó lez falétronak,
Puskásoknak adnám, jó volna ágyúnak,
A' Tzizányoknak-is jó volna furgyának,
Egy pénzért el adnám, tsak érte adnának;

*Afzszony, Mit befizélz rofz ember te molt
a' pintzében?*

Jobb volna, hogy rokkám mollvénéd kezvedben,
Avagy a' kontyomat tennéd a' fejedben,
A' nyergert hátadra vennéd-fel mindenben.

R. Tolnát, Baronyát, úgy tétlik bé-jártam,
Hozvát, Rátz nyelveket Pérsen meg-randultam,
Dunán innen Tifzán túl gyakran meg-fordultam,
Elyen mord vén kofát főhol sem találtam.

Afzszony

SZÉP ÚJ VILÁGI MULATSÁGOS ÉNEKEK.

Első :

Nékem egy szép gondolat.

Második :

A' Réizeges Afzszonyokról.

Harmadik :

A' Parafzt Emberről,

Nem vagyok én Parafzt Ember.

Nyomtatott ebben az Efstendőben.

szerkesztéssel. A szintén 1757-ben kiadott *Két új világi énekek*²² tartalmát a női sors két pólusa jelenti: a lusta és ügyetlen leányoké, akik nem tudnak tisztességesen fenni, ezért szégyenben lesznek, ha férjhez mennek, valamint a nagy nehezen párra talált vénlányé, aki világgá kürtöli örömét. A' *ditséretes és jeles moftani időben élő ferényen és hűségefenn éjjel nappal tiszteket végben-vivo Fonókról*²³ címe láthatóan ironikus, hiszen a vers épp az ellenkezőjét tárja majd fel, s a fonók dicsérete helyett elmarasztalást, negatív seregszemlét kapunk. Előzményeit feltehetőleg a régi hegedős hagyományban kellene keresnünk – a nőkkel való piszkálódás, odamondogatás hangnemén túl a bocsánatkérő záró szakasz is erre utal –, de így, kinyomtatott, rendezett szöveggént immár valóban pedagógiai értékű, hangsúlyosan didaktikus szöveggé vált. Főként azt sulykolja, hogy a mai lányok mind lusták, szórakozottak, jóformán fel sem ismerik a fonóeszközöket, nincsenek tisztában női feladataikkal, s amit megcsinálnak, abban sincs köszönet. E téma a későbbi évtizedek magyar ponyváin is nyomon követhető a divatcsúfolók, férjpanaszok (*Mi légyen a házasság*)²⁴ és más szövegek körében.

Líraibb tónusa inkább a másik dalnak van, de dicsekvő címe komikumot ígér: *A' Fárságban szerentsét és örömet talált bús és idős Leányzóról*.²⁵ Az ének eleve dupla csavarként viselkedik a közköltészeti mezőnyben, hiszen egy népszerű vénlánypanaszt „forogat” pozitív irányba. Összege a már XVII. századi erdélyi kéziratokban felbukkan (*Bánolja nincs ez világon annak*),²⁶ s korszakunkban újraírt, de a régivel egy strofa szintjén kapcsolatot tartó formában terjedt, ugyancsak jórészt Erdélyben (*Egy éneket hallék Ó-Tordában*).²⁷ De míg a vénlány azért panaszkodik és dühöng, mert senkinek nem akadt horgára, s csak enni-inni járnak hozzá a legények, addig a ponyvaszöveg az ő megpárosulását szedi örömversbe, csikorgó, ekhós rímekkel – feltehetőleg a régi dallam- és szövegallúziók felhasználásával:

Sirathatom a'mik rajtam estek, lettek,
minap engem kéretének ennek, egynek,
de nem menék, bút fzerzék fejemnek,
nagy bánatot gyötrelmet fizvemnek. [...]

22 Kolozsvár, Akadémiai Kvt. R 121120.

23 Vö. *Közköltészet 1: Mulattatók*, s. a. r. KÜLLŐS Imola, mts. Csörsz Rumen István, Bp., Balassi, 2000 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 4; a továbbiakban: RMKT XVIII/4), 1. sz.

24 *Közköltészet 2: Társasági és lakodalmi költészet*, s. a. r. Csörsz Rumen István, KÜLLŐS Imola, Bp., Universitas, 2006 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 8; a továbbiakban: RMKT XVIII/8), 92. sz.

25 RMKT XVIII/4, 52. sz.

26 *Szerelmi és lakodalmi versek*, s. a. r. STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1961 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 3; a továbbiakban: RMKT XVII/3), 46. sz.

27 RMKT XVIII/4, 51. sz.

Meg-főtt bennem a' fársángi lentse bentse,
meg-kötözött fzerelem bilintse, kintse,
fzoknyám allya al-felem' kerittse,
Minden rántza fzeretömet intse. (1, 3)

Ez a travesztia jól jelzi a ponyvakiadók óvatosságát: a lányokat elmarasztaló másik verstípus nyersebb sorait a tanító szándék menti, de a vénlány eredeti dohogását és férfiellenes kiszólásait nem merték vállalni. A füzetke kompozíciója azonban jól sikerült. A két szöveg egybeolvasásakor az első vers didaxisa teszi értelmezhetővé a másodikat is: a lusta, semmirekellő lányok a farsangban ugyan párt találhatnak – hiszen olyankor ennek mégiscsak nagyobb az esélye –, de az örömdal bizony nem több *önleplező monológnál*; ez minden humoros közköltési helyzetdalra jellemző ekkoriban. Az otromba dicsekvés annak szól, hogy a vénlány már akárkivel beérte volna, tehát a párválasztás kifinomultabb módozatai helyett egy farsangi kényszerhelyzet hoz megoldást.²⁸ Vagyis még a hitványabb leányok is elkelnek a farsangban, de persze a partnerük sem több afféle pótszernél:

Hanem ötet párnám alá hajtom,
Mikor tetfzik néha elő-rántom.

A XVIII. század végi ponyvákön egyébként (pl. *A' RÉGLI, ÉS Á' MÁI FONYÓK' HISTÓRIÁJA*)²⁹ egy harmadik, immár valóban szerelmi tárgyú dalt is közöltek: *Philostén mint Florentinát*.

A kétpólusú kompozíciós technika sikerét jelzi egy hasonló kiadvány a következő esztendőből, talán ugyancsak a budai Landerer nyomdából. A *Két szép új világi énekek* (1758) szintén párhuzamos szerkesztéssel él. Lapjain mintha egy korai népszínműbe csöppennénk, amelynek színpadán egy kocsmabelső tárul elénk. Az egyik asztalnál egy heves házastársi vita tanúi lehetünk: *Egy Aszszonyi-állatról, miképpen az Ura után kortsmára menvén vele pöröl, és az Ura miképpen felel néki (Kedves társam, vajon hol vagy)*.³⁰ Ráadásul az *Isten hozzád, Magyarország* dallamára éneklendő, ami egy szerelmi búcsúdalt volt; vagy valóban a kuruc korból származik, vagy XVIII. század közepi.³¹ A paró-

28 Jellemző, hogy míg az alapszöveg széles körben terjedt, a néphagyományból is adatolható, addig ezt a ponyvaszöveget nem másolták kéziratokba – érthető, hiszen csak a kiadvány egészének volt oktató potenciálja. Vö. *uo.*, 52. sz.

29 OSZK 803.114.

30 RMKT XVIII/4, 40. sz.

31 Az 1686-os kolofon akár hamisítvány is lehet, mellyel kuruc allúziókkal akarták ellátni ezt a régies tónusú, de valójában ekkoriban, az örökösödési vagy a hétéves háború miatt elváló párok világát idézi.

dia már a nótajelzésben érvényesül, hiszen a gyengéd elválásról szóló összevetet feltehetően a keservesekre jellemző rubato dallamra énekelték. Az itteni párocska hangneme igencsak eltér, ezáltal az új szöveg tartalma vízszintesen és függőlegesen is tükrözött az eredetihez képest. Nem elválnak, hanem találkoznak – az asszony haza akarja rángatni a részeg férjet a kocsmából, de az ellenáll, jól megveri, mire az asszony beismeri vereségét –, s az egymáshoz tartozás meghitt szavai helyett elég ordenáré stílusban oktatják ki egymást. A műfaj másik nagy klasszikusa, a négysarkú 12-esekben írt Ó, *gonosz szerencse be megátkoztata* kezdetű házastársi dialógus feltehetőleg korábbi, s mintaként szolgált ehhez a mindenképp énekelve előadható, 4×8-as szöveghez (lásd alább).

A párvers a képzelt kocsmaszínház másik sarkában, egy nagyobb asztalnál hangzik el – már ha épp nem azonos az egyik szereplője az imént „győzedelmeskedett” részeg férjjel. Meglehet, hogy még a dallam is azonos volt, mindenesetre a versforma szintén 4×8-as. A vers címe: *A' Falusi Birákról, frissen le-iratnak ezek minémü dolgokat követnek-el (Jerünk, koma, a korcsmára)*³² – mintha riportszöveg, tudósítás volna a köznép világának bugyraiból. A helyi hatalmasságok nemcsak a falu vagyonát zabálják fel és isszák meg az utolsó garasig, hanem a közösség morálját is aláássák. A szociografikus nyitás tehát egy elrettentő szatírárt rejt, ismét szerepdalként, több megszólalót feltételezve. Az előző vers férfi hőse a családot dönti hasonló nyomorba, mint a választott elöljárók a községet. A két vers párhuzamait nem is kell tovább ecsetelni, a kolofon ugyanis arra utal, hogy a szerző egy jó helyismeretű szemtanú volt:

Ki ez éneket szerzette,
nevét versekbe nem tette,
Írigy nyelvétől féltette,
jobb hogy inkább el-rejtette.

Ezek pedig mind igazak,
a' kik itten irva vannak,
én ezt magam meg-próbáltam,
köztök tringelni meg-untam.

A' ki nem hiszi próbálja,
menjen tsak közikben innja,
ezeket mind igaznak mondja,
nem hazudtam jóvá hagyja. (16–18)

32 RMKT XVIII/4, 82. sz.

Ez esetben tehát a második szöveg magyarázza, helyezi tágabb keretbe az el-
sőt, amelyet eredendően a nőellenes, durva férfi világ megnyilvánulásának tar-
tanánk, amely feljogosítja a férjeket az agresszióra és az iszákosságra. A bírák
önleplező gajdolósa azonban a kiadvány összhatását elmozdítja az elretentő
didaxis felé, s ijesztő képet fest a pórnép züllöttségéről és kocsmai szokásairól,
így a nyitó verset is e téma illusztrációjává teszi. Egy későbbi kiadásban az utolsó
oldalon egy képversnek álcázott ivónótát is közöltek: *Úr Zákéus, Úr Zákéus*.³³

A már említett másik verses házastársi csetepaté is ponyvára került, bár ke-
vesebb kiadásáról tudunk.³⁴ A dátum nélküli füzet címlapján ezt olvashatjuk:
*KÉT HISTÓRIA, EGGY DAL. VÉN KOFÁÉ, NÁNÁSIÉ. A' GYENGE SZÜZEKÉ-
VEL EGGYÜTT Meg éget Rátz Ország, és a' többi*.³⁵ Ez máris egyvelegszerűbb
sorrendre utal, mint az előzőek. Noha kissé zavaros, de fontos terminológiai
adalekokat rejt. A „két história” az első két szövegre vonatkozik: a „vén kofáé”
a házastársi veszekedés, „Nánásié” pedig a *Becsületem elejtém* kezdetű, XVII.
századi eredetű keserves, amelynek a bűnbe keveredett Nánási nótárius énekel
kivégzése előtt.³⁶ *Históriáknak* nevezik őket, holott egyik sem epikus mű: az első
egy alpári *dialógus* a házsártos asszony és részeg férje között, a másik pedig egy
– némi narratív részletekkel kiegészülő – *keserves-monológ*. A *história* kifeje-
zés tehát ez esetben semmiképp sem történetmondásra utal, csupán ’hosszabb
alkotás’-ra (a XIX. századi közköltészetben hasonlóképp jelöli a *holmi* kifejezés
a hosszabb, akár epikus, akár más karakterű, jobbára olvasni való szövegeket,
a *dall* vagy *nóta* pedig a rövidebb és énekszerű, többnyire valóban énekelhető
darabokat).³⁷ Hogy a címlapon ígért „dal” miért a „gyenge szüzeké”, nem tudjuk
pontosan megfejtetni, hiszen a *Megégett Rácország* kezdetű szöveg egy konta-
minált füzer, amely különböző korú, részben XVII. századi keservesekből és
népdalidézetekből áll, még a versformája sem egységes. Annyi bizonyos, hogy
nem nevezhetjük női dalnak, inkább férfi beszélőt sejtet.

A címlapi ajánlás tehát nem a vers beszélőjére utal (mint a *históriáknál*), ha-
nem a megcélzott olvasóközönségre. Úgy kell értsük: a súlyos családi perpatvar
és a halálba menő hivatalnok búcsúéneke komoly olvasmányok, ez a dalocska vi-
szont jobban megfelel a lányok ízlésének is. Valóban arra gyanakodhatunk, hogy
másnak szólt az első két szöveg, mint a harmadik, szoros kapcsolat nem jött létre
köztük az együttes közléskor.³⁸ A női címlaputalásokra még visszatérünk.

33 RMKT XVIII/8, 12. sz.

34 Bővebben: RMKT XVIII/4, 38. sz.

35 Pl. OSZK Fol. Hung. 1390, I. 175a–178b.

36 RMKT XVII/14, 19. sz.

37 Vö. *Holmik és nóták* (1823–1824), STOLL 1246.

38 Nánási búcsúversében van ugyan egy kiszólás, amelyben a feleségét így szólítja meg: „Édes jámbor feleségem, ki vóltál nagy ellenségem [...]”, ez talán némi magyarázatot ad arra, miért annak társaságában adták ki. A vers kritikai kiadása: RMKT XVII/14, 19. sz.

Szintén sikeres kompozícióban találkozott össze három csúfoló. Közülük kettő egyébként is népszerű volt, így azonban még többekhez eljuthattak, s a ponyvaváltozatok a későbbi kéziratos másolatokat is jószerével egységesítették. Az általuk közrefogott szöveg azonban csak ponyván terjedt, nem került be a kéziratosságba. A dátum nélkül, bizonyára Vácott megjelent *SZÉP ÚJ VILÁGI MULATSÁGOS ÉNEKEK*³⁹ így kötötte füzérbe a csúfolókat:

- 1) Nékem egy szép gondolat most jutott eszembe⁴⁰
- 2) A részeges asszonyok gyenelógiája⁴¹
- 3) Nem vagyok én parasztember, reám úgy nézzetek⁴²

Az első két szöveg a részeges asszonyok normasértő világába vezet, akik fennhangon dicsekszenek ittasságukkal, nemtörődömségükkel. Az első ének monologikusan szólal meg, ivásra biztató refrénnel. A második inkább a részeg bírákról írt zsánerdallal rokon, s narratív és szerepjátszó részleteket váltogat, de hasonló célzattal. Ihletője vagy leszármazottja lehet az a paródiaszöveg, amelyet Kónyi Jánosnak tulajdonítanak, s a rossz asszonyok litániáját zenegi, ugyancsak ponyvaváltozatban.⁴³ A nőket gúnyoló énekek után kiegyenlítő szándékkal, fricskaként következik *A' Parafzt Emberről* szóló dal. Ez a nyitó verssel áll szoros kapcsolatban, egy közös gyökerű szakaszuk is van (mivel a két szövegcsalád csaknem egyidős, aligha lehet megállapítani, melyik származik melyikből):

Nem vagyok én parafzt Afzfzony, Úgy nézzetek reám,
Ezt mutatya 's bizonyíttya Nemes Familiám
Sogorom a' Lurko,
A' nagy veres gyurkó,
Héj dinom dánom, töltsd tele, nem bánom.

Nem vagyok én Parafzt Ember Reám úgy nézzetek,
Familiám Nemzetemre, Bár figyelmezzetek,
Bizonyos apám vólt;
Kiről anyám így fzólt:
Hogy a' fagyban aratáskor meg-hólt.

39 OSZK PNY 2.959.

40 RMKT XVIII/4, 20. sz.

41 *Uo.*, 22. sz.

42 *Uo.*, 79. sz.

43 Pl. *AZ ASSZONYOKNAK IGAZSÁGOK PRIVILÉGIUMOK, ÉS UJDONNAN ÚJ LITÁNIÁJOK* (é. n.) OSZK 814.519.

VÖFÉNYEK,

KÖTELESSÉGE.

IRATTATOTT
MÁTYUS PÉTER
ÁLTAL.

PESTHÉN

Nyomtatott Patzkó Ferencz betűivel 1793.

ÚJDONNAN ÚJ VÖFÉNYEK KÖTELESSÉG,

MELLYET
AZ ILLYEN HIVATALOKBAN FORGOLÓDÓK
kedvéért készített, és kiadott
EGY VERSELLŐ.

Nyomtatott Sz. Jakab Hávanak adik napján.

A harmadik vers immár nem női csúfoló, hanem felfuvalkodott, eszem-iszom parasztokról szól, akiknek a nemessége és címere csupán a jó étvágygal megévelt magyar ételekben testesül meg. Az ivó asszonyok ellenpárjaként tehát torokos, bár szintén kedélyes férfiak jelennek meg. A ponyva így, együtt az efféle túlkapások elleni tanításként, gúnyiratként fogható fel, de úgy, hogy nem vádolható egyoldalúsággal.

Tekintsünk más műfajok felé is, hiszen ezek választéka is fokozatosan bővül a ponyvakiadványokon. A szórakoztatva tanításra adott alkalmat például a lakodalmi szokásrend, ahol az ünnepi énekléstől a találós kérdésekig mindenféleire igény volt. Tóth Arnold nemrégiben önálló monográfiát szentelt a vőfélyponyvák és -kéziratok korai évszázadainak, összefoglalva az előzményeket is.⁴⁴ Itt csak megemlítem, hogy a menyegzői témák sokféle kidolgozása (vőfélyek és násznagyok „ritusszövegei”, intő és oktató énekek) már a korabeli magyar ponyvák első nemzedékétől adatolható, de az igazi nagy korszak az 1780–90-es évekkel jön el Mátyus Péter, illetve egy anonim verselő vőfélykönyvei révén. A fentebb látott „vélemény-ütköztető”, tréfásan oktató ponyvák hatását viselik magukon azok a vőfélyversek, amelyekben két vőfély folytat „tudományos” vitát

44 TÓTH Arnold, *Vőfélykönyvek és vőfélyversek a 19. században: Kézírtos vőfélykönyvek Északkelet-Magyarországon*, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2015 (Officina Musei, 22).

*Az Ökrök mellett a' szegény Tzigány keszervefen
furuját, bányya régi szabadságát.*

a házasság hasznairól és káirairól.⁴⁵ Jól tudjuk, hogy mire kiadja ezt Mátyus, ad-digra évszázados gyakorlat van az ilyesfajta diákviták, *vituperatiók*, *certamenek* mögött. Ponyvára kerülve mégis egyúttal a kiadvány megszokott szerkesztői hagyományára is reflektálnak e tréfás eszmecsérék.

Kétségtől e rigmusok jelzik legerősebben a ponyva egységesítő hatásait: máig ezeken alapul a hagyományos vőfélykedés szövegbázisa, nemcsak a száj-hagyományt, hanem a régi és népi kéziratokat, majd gépelt és elektronikus vőfélykönyveket tekintve.

A közéleti satírák fontos csoportját alkotják a cigány tárgyú ponyvák, amelyek 1768-tól, a cigányok letelepítésére vonatkozó rendeletről váltak gyakorivá. Ezekről itt csak azért nem szólnék bővebben, mivel egyrészt Küllös Imola már részletesen elemezte őket,⁴⁶ másrészt nem a szerkesztésmódjuk révén hoznak újat, hanem a tartalmuk által. Többnyire monotematikus füzeteket alkotnak, tehát a cigány tematikát nem keverik mással. Még a néha függeléként közölt versek is e témakörből valók. Megelőzi a korszakot a *Duplex icon* címmel ön-álló füzetben kiadott, datálatlan vers (talán Gvadányi munkája?), amely a cigány nép történetét és szokásait foglalja össze a tanító költemények stílusában,

45 RMKT XVIII/8, 236–239. sz.

46 KÜLLÖS Imola, *Cigányok a régi magyar közköltészetben a XVII. századtól a reformkorig*, Szekszárd, 2003 (A Romológiai Kutatóintézet Közleményei, 9), főként: 28–34.

majd anekdotikus modorban beszéli el a cigányok kassai országgyűlését és az ott kerekedett tömeges csetepatét.⁴⁷ Mária Terézia halálakor, 1780-ban is készült egy parodisztikus, eléggé alpári panaszvers a cigányság nevében (*A FÁRAHÓ MARADÉKINAK KESERVES PANASZAI; Edd meg, medve, a halált*).⁴⁸ Noha címadó helyzetben jelent meg több hasonló ponyván, de sosem önállóan, hanem három vegyes dal társaságában. Eladhatóságát az aktuális tartalom biztosította, a maradék énekek közt akad katonadicsekvés (*Katonának a temploma a pince*),⁴⁹ egy szerelmi panasz Kreskay Imre verse nyomán (*Csendes patak folydogál*), végül *Torna vármegyében születtem, születtem* kezdettel olvashatjuk a *Bodrog partján...* szövegcsalád első nyomtatott képviselőjét, elég vázlatos minőségben. Egy másik – igen rejtélyes – cigány tárgyú csúfoló vers szintén mindig más műfajúak közé keverve jelent meg: az *Árokszállásánál volt a veszedelem*.⁵⁰ A „nagyidai nótaként” is emlegetett dal a századvégi vegyes dalfüzérek részéent bukkant fel, tartalmi kötődés nélkül.

A legizgalmasabb újdonságokat mégis a szerelmi költészet hozza a ponyvákra. Fokozatosan, mondhatni fedezékből bontakozik ki ez a hagyomány, amely a magyar nyomtatott irodalomból szinte teljesen hiányzott. Tekintsük át néhány mozzanatát e térhódításnak, megemlítve néhány jellemző kiadványt és sorozatot, természetesen a teljesség igénye nélkül.

A sort két, átmeneti műfajú szöveg nyitja: *A' jó Szerencsének irigylői ellen irattatott egynehány Magyar versek*. Legkorábbi datált kiadásuk 1722-ből való (Buda, Esler Márton),⁵¹ de Pogány Péter és Jankovics József feltevése szerint már a XVII. század végén megjelentek egy hasonló kiadványban (talán éppígy az *Apollonius-história* függelékeként), s innen másolhatták őket egymás mellé a *Szentsei-daloskönyv*be, amelyet 1704-ben zárt le tulajdonosa.⁵² A két moralizáló ének azonos témát dolgoz ki, eltérő versformában: *Ki-ki az mit szeret, kedves az annál* és *Szerencsével az kinek van frigye*.⁵³ A szerelmi témakört csak az első szöveg felütése érinti:

Ki ki az mit szeret, kedves az annál,
Kedvesb ö maganyi nyomo aranynál,
Mert minden öröme, kedve abban áll,
Vigh, mikor vele van, mord, mikor el váll.⁵⁴

47 *Uo.*, 116–130.

48 Pl. OSZK 820.795; a szövegcsalád kiadása: RMKT XVIII/4.

49 Rokonaival együtt lásd: RMKT XVIII/8, 44. sz.

50 Kritikai kiadása: RMKT XVIII/4, 94. sz.

51 München, Bayerische Staatsbibliothek, mf. OSZK FM 2/2163.

52 POGÁNY, *A magyar ponyva tüköre, i. m.*, 138–139; RMKT XVII/14, 890.

53 RMKT XVII/14, 181–182. sz.

54 *Uo.*, 181/I–III. sz., 1. versszak.

TZIGÁNYOK'
VÉGSŐ
ROMLÁSÁRÓL
 V A L Ó
SZÉPHISTÓRIA.

Nyomtatottt abban az Ezstendőben.
 Midőn Tzigányok voltak győtrelemben.

A'
FÁRAHÓ
MARADÉKINAK
KESERVES PANASZAI.
 és más
EGYNEHÁNY
DALLOK.

1. Katonának a' Temploma a' pintze.
2. Tsendes patak fűjdogál, Az én szívem.
3. Torna Vármegyében születtem.

Nyomtatottt ebben az Ezstendőben.

DUPLEX ICON
GENTIS NOTISSIMÆ.
 AZ AZ
ISMÉRETES NEMZETNEK
KETTÓS KÉPE.

A' mellynek
 Egyik Részen
 Leirattatik szélyes e' Világon el-terjedett és
 fok jeles cselekedetiről el-hírefedett **CZI-**
GÁNY Nemzet eredetinek régisége, ter-
 méfzet-szerént-való Nemefsége, és
 élete táplálásának csudálatos
 módgya.

A' másíkan
 Elő adatik egy nevezetes történet példában, miné-
 mü nagy pompás Czeremoniával élnek azon népek,
 mikor az ó Leg-Főbb Vajdájoknak, hozzá-való
 hívségeket mutató ajándékokat minden elő-
 forgó ezstendőnek első napján izokta-
 nak bé-mutatni.

Nyomtatottt ebben az ezstendőben.

T Z I G Á N Y
PRÉDIKÁTZIÓ
 É S
TZIGÁNYOKNAK
FUR TSA
LAKODALMA.

Nyomtatottt ebben az Ezstendőben.

Mindkét vers azt sulykolja sok jó tanáccsal és némi átkozódással, hogy az irigyek ellen védekezni kell a saját (magán)életünk nyugalma érdekében. Ezt az énekpárt tehát inkább csak mentális határátlépésnek tekinthetjük, semmint szerelmi dalszövegeknek.

1751-ben feltehetőleg Erdélyben hagyta el a sajtót Enyedi György XVI. századi széphistóriájának, a *Gismunda és Gisquardus*nak sokadik kiadása *IGEN SZÉP TANGREDUS HISTORIA* címmel. A 24 lapnyi kiadvány három szöveget közöl, ugyanis az alcím elárulja: „Moftan pedig hozzá adattatott Két Szép VILAGI ENEK”.

- 1) Gyakran históriát, tudom, hallottatok (Enyedi György: *Gismunda és Gisquardus*, 1574)
- 2) Ó, mely keservesek én eltölt napjaim
- 3) Nyughatatlankodom s törődöm magamban

Álljunk meg egy pillanatra: tudomásunk szerint ugyanis *ezek az első magyar szerelmi dalszövegek, amelyek nyomdafestékhez jutottak*. A szerelmi tematika kényes megítélése végigkísérte a XVI–XVII., de a XVIII. századot is, s csupán annyi engedményt figyelhetünk meg, hogy a műfajhierarchián magasabbra sorolt epikus művek (kezdetben a széphistóriák, majd a magyar eposzok és elbeszélő költemények) jelenetsorába rejtve szorítottak neki helyet a szerzők – akár Zrínyire, akár a korszakunkban tömegesen kiadott és átírt Gyöngyösire gondolhatunk. Aki szerelmi frazeológia vagy udvarló formulák után kutat kiadott műveikben, bőséggel talál ilyet, csak nem anonim dalként vagy én-versként, hanem mindig valamely szereplő habitusához igazítva, nem is beszélve a szerelmi levelek és üzenetek gazdag hagyományától. A szókinccs, a retorikai formálás tehát a nyomtatásba került műveken át is fejlődik, mintákat kap – ebben kölcsönös megerősítésekre gyanakodhatunk, hiszen az epikus művek is jócskán meríthettek a kéziratossá és szóhoz kötöttséghez kötött szerelmi lírából.

Am akárhogy vizsgálódunk: *önálló magyar dalszerű alkotást nem nyomtattak ki egész eddig*. Balassi, Rimay, de a magyar barokk és rokokó teljes szerelmi verskínálata is kimaradt a nyomtatott nyilvánosságból. Csak a kéziratosság hömpölygő, de néha zavaros habjain hajózhattak ezek a művek, terjedésük köre mindenképp szűkebb, mint ugyanezen szerzők istenes énekeié (ne csak Balassira gondoljunk, hanem akár Amade Lászlóra is). Ez a ponyvafüzet a patinás, régi história árnyékába bújtatott két szerelmi dallal *egy legalább 200 éves adósságot törlesztett*.

A kiadvány címlapja mindazáltal csak az énekek hozzáadását jelöli, konkrét kezdősorukat nem adja meg, így nem olyan feltűnő a jelenlétük. (Még jóval később is akad példa arra, hogy a címlap egyáltalán nem tesz említést függelékről.) De az óvatos, rejtőzködő kísérletek az évtized végére már mennyiségi robbanás-hoz vezetnek.

Az 1574-es, Boccacciótól eredeztethető *Gismunda*-historia azon patinás régiségek körébe tartozik, amelyek terjesztését a ponyvák szívesen felvállalták. Talán a szerzői jog problémamentessége, talán más oka is volt ennek. Az idézett kiadvány kifejezetten kompozíciós szempontot vet fel, hiszen a három szöveg leegyszerűsített mondanivalója:

- 1) tragikus szerelem; a pár halála után a gonosz atya is öngyilkos lesz; a végén hosszú moralizáló szövegrész arról, hogy az atyák ne gátolják a házasságot, mert az nem lehet ártalmas
- 2) szerelmi búcsú és áldás
- 3) kesergés a szerelem (Cupido) kegyetlenségén, az irigyeken („felelet”); hűségeskü

Láthatjuk, hogy a XVI. századi unitárius szerző művének függelékeként közreadott két ének nem váltott regisztert (még az sem kizárt, hogy ezek is XVII. századiak). Ha így van, jó kompozíciós és stílusérzékkel tették őket egymás mellé az erdélyi nyomdában, nem csupán helykitöltőnek. Sőt, mintha maga a história adna magyarázatot a két lírai dalhoz. Gismunda és Gisquardus szomorú sorsa mintegy előrevetíti a mindenkori szerelmesek jogtalan üldöztetéseit, amely így néha idő előtti elváláshoz vezet inkább, mint bármilyen rövid boldogsághoz. Az első ének mintegy újrátssza, felidézi a históriában közvetetten lezajlott szerelmi búcsút, a válaszvers pedig az irigyek, rosszakarók csapdáira, illetve Cupido könnyörtelenségére is kitér, majd hűségesküt tesz. Nem túlzás: mindazt, ami a XVI. századi tragikus történetben elmosódik, illetve megsérül, azt a két önálló vers megoldja, elmélyíti, ha tragikus alaphangon is. Márpedig ha az olvasó figyelmesen végigkövette a históriát, ráhangolódott egy veretes szerelmi frazeológiára, amelyet aligha tekinthettek olyan léha szórakozásnak, mint a jelenkori szövegek némelyikét. Az itt kiadott művek mind a szerelem *értékeit* és az érte vállalt *áldozatokat* tükrözik; a kiadvány összhatása az, hogy a szerelemért nagy kínokat kell kiállni, hiszen csupa fájdalom veszi körül. A szerelemmel tehát vigyázni kell, még ha valójában joga is van hozzá az embernek. A két ének részint mint érzelemgazdag olvasmány jelent újdonságot, részint mint a ponyván megszokottá váló nevelő-értelmező attitűd lenyomata.

Ezek után robbannak be a ponyvapiacra az első önálló szerelmi kiadványok. Nehéz elhinni a vallásos füzetek tömegtermése, illetve a későbbi világi nyomtatványok elképesztő bősége felől visszatekintve, hogy a világi ponyva a XVIII. század közepén még mennyire kísérleti, helyét kereső orgánium volt a magyar könyvpiacra. Mi sem jelzi ezt beszédesebben, mint az, hogy az ekkor kiadott lírai repertoár gyakorlatilag teljesen kiszorul a következő évtizedek kiadványaiból. Megszűnt volna az az olvasóközönség, aki e szövegek vásárlója volt? Ezt aligha bizonyíthatnánk, legfeljebb az igények változhattak. A ponyvák ugyanis

IGEN SZÉP TANGREDUS HISTORIA.

A Z

Király' Leányáról GISMUNDAról, és a'
Királynak titkos Tanácsosáról GISQUAR-
DUSról, kik között fel-bomolhatatlan
szeretet lévén, halálra adták magokat:
Olaf Nyelvből az *Bocatiurból* Deákra for-
dítottat *Philippus Beroaldus* által; Ma-
gyar Nyelvre pedig fordítta-
tott G. E. T. által.

Mostan pedig hozzá adattatott
Két Szép VILÁGI ENEK.

NYOMTATTOTT

1 7 5 1-dik Elzterendőben.

intenzíven hatoltak előre a közönség eddig rejtettebb rétegei felé azáltal, hogy az olvasók száma is robbanásszerűen nő az iskolarendszer kiszélesítése miatt. Az újonnan bekapcsolódó mezővárosi vagy akár falusi vevők körében csak gyér kereslet lehet olyasmira, ami nagyon távol áll az ő megszokott szövegviláguktól – márpedig a rokokó nemesi költészet ponyvaköveitől bizony ilyenek voltak.

A csinos címlapok ellenére azt tapasztaljuk, hogy az itt olvasható szövegek jobbára csak egy-két kiadást értek meg – függetlenül attól, hogy régiek vagy újak voltak-e –, a fennmaradt példányok száma elenyésző. Vajon a stíluseszmény gyors változása okozta, hogy ily gyorsan elavultak? Vagy kiadók szándékosan törekedtek volna a

változatosságra? Netán maguk a kiadási elvek módosultak? Nagy távlatokban valóban látjuk jeleit, amennyiben az újdonság értékű, de irodalomszociológiai értelemben régies-arisztokratikus, bár erkölcsileg „védhető”, kifinomult lírától fokozatosan távolodva az egykorú, vegyesebb stílusú, esetleg szabadosabb, plebejus szövegek felé nyílt a horizont. A repertoárvizsgálat arra utal, hogy az újabb ponyvák szívesen közölnek korszerűbb, eleve populáris közönségnek írt darabokat. A variánstörténeti sztemmákat elemezve végképp sarkított kép alakul ki: a korai ponyvák ugyanis a kézenfekvő megoldással szemben *egyáltalán nem a kéziratot hagyományban élő szövegek kiadását célozták*, s nem is a kéziratokat utánozták. Mintáik sokkal inkább a hasonló német vagy nyugat-európai ponyvaféleségek voltak (Flugblatt, chapbook), illetve kiadás-módszertanilag a jól bevált hazai vallásos füzetek. Tehát egy már létező kiadványtípust, s a vele együtt járó mediális hagyományt igyekeztek meghonosítani Magyarországon ezek a kiadók, akik jobbára német többségű városokban működtek (Pozsony, Győr, Buda és Pest). Azt azonban, hogy kik voltak a vásárlói az 1750–60-as évek „arisztokratikus” ponyvainak, még nem tudjuk pontosan meghatározni. Feltehetőleg épp e nagyvárosok polgárosodó közönsége – s talán a későbbi évtizedek itteni ponyvatermése is azért szorul vissza, mivel ez a közönség immár kötetes irodalmi kínálathoz jut. A ponyva voltaképp onnantól lesz valóban „ponyva”, hogy filléres és tömeges árucikk lesz belőle, ezzel azonban közönsége is jelentősen átalakul.

Az erdélyi nyomdák (pl. Nagyenyed) ponyvakiadásai egyrészt a centrális területekről érkező mintakiadványok újraszédéseit jelentik, másrészt a helyi közönség igényeit kiszolgáló protestáns és régies világi olvasmányokat. Ács Pál joggal hívta fel a figyelmet arra, hogy még Tótfalusi Kis Miklósnak is kellett szórakoztató irodalmat, „débáb aprólék”-okat nyomtatnia, önmagában a biblia- és énekeskönyv-kiadás nem tartotta volna el az európai hírű tipográfus műhelyét – ki is vívta vele a kortársak rosszállását.⁵⁵ Hasonló helyzetben voltak a katolikus többségű Dunántúlon működő nyomdák, akik láthatólag nemcsak a vallásos füzetekből reméltek aprópénz-bevételt. A külső támogatás kérdése is felmerül (nyilván kisebb mértékben, mint egyházi kiadványok esetében); a magában álló kísérletnek számító *Kintyets kimpenyesty*, azaz ’mezőségi dalok’ című román–magyar ponyva (1768) megrendelője például valamely környékbeli nemes család lehetett.⁵⁶

A korszakban további fontos szerelmi dalfüzérek láttak napvilágot. Úgy látszik, egymást erősítve taposták ki az útját ennek az eddig kényszerű rejtőzködésre kárhoztatott műfajcsoportnak, a kiadók pedig egymáson felbátorodva vették fel kínálatukba ezeket a füzeteket. Gondosan komponált sorozatot alkotnak például a *Szép három uj VILÁGI ÉNEKEK* (1760)⁵⁷ szövegei:

- 1) Vulkánus itten üss tüzet frissen
- 2) Vale, szívem, én szerelmem
- 3) Elmentem volt tőled, szívem

A versek valóban egymásra felelnek. A nyitó szöveg egy mitológiai „bálba” kalauzol, ahol az éneklő a párválasztáshoz kéri az istenek segítségét, hiszen (s máris a terjengős moralizálás lép előtérbe) manapság a *Confidentia* helyét a *Politia* vette át. Mintha ezt a lehangoló karképet illusztrálná a második és harmadik ének, mindkettő párbeszédként Leány és Legény között, azonos dallamra. Az első a (vélt) hűtlenség miatti búcsúzást szedi versbe, a második pedig a megbánást követő visszafogadást, mondhatni a *Confidentia* mégiscsak győzedelmeskedik.

A *Szép négy uj VILÁGI ÉNEKEK*⁵⁸ szintén 1760 körül jelent meg, ugyancsak szerelmi repertoárral. Énekei a magyar rokokó hagyományt viszik tovább, első-

55 Vö. Ács Pál, *Tótfalusi Kis Miklós és a szórakoztató irodalom* = Á. P., „Elváltozott idők”: Irányváltások a régi magyar irodalomban, Bp., Balassi, 2007 (Régi Magyar Könyvtár: Tanulmányok, 6), 109–118.

56 A kiadványról bővebben: Csörsz Rumen István, SZILÁGYI N. Zsuzsa, *Kintyets kimpenyesty* (1768): *Egy román–magyar verses ponyva tanulságai* = *Nunquam autores, semper interpretes: A magyarországi fordításirodalom a 18. században*, szerk. LENGYEL Réka, Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézet, 2016, 69–93.

57 OSZK PNY 2.861 = FSZEK Sz 4864.

58 OSZK PNY 2.958.

sorban Amade László hatását, akinek egy-egy verse fel is bukkan néha ponyván (ezek épp nem tőle valók):

- 1) Vajon nyiladat ellenem miért célzod, Cupido?
- 2) Még vagyok hív szolgád, kegyességed rabja
- 3) Búsul szívem éretted
- 4) Bizony igaz, nehéz dolog úgy élni

Szerelmi tematikájuk ellenére nem tartoznak szorosan össze, de végigolvasva a füzetet mégis mutatkozik némi összefüggés köztük. Az első dal az ijas gyermekisten okozta kínokat sorolja a reménytelen és boldogtalan szerelemben; a második a vágyott kedves könyörtelen vonásait írja le, kegyelemért könyörögve, a harmadik viszont azt a lelkiállapotot festi, amikor az éneklő nem lehet kedvesével, s ilyenkor semmihez sincs kedve. A negyedik vers inkább e harmadikkal rokon, de egy kissé a többit is összegzi moralizáló hangnemben. Mindenekelőtt a hűségre szólít fel, de óva int attól, hogy olyasvalakit szeressünk, aki nem szeret viszont. A második és harmadik szöveg egyébként párt alkot egy kéziratós másolatban is (*Kismarjai György-ék.*, 1742) – noha ez a forrás korábbi a ponyvánál, valószínűleg egy előző nyomtatvány másolatán alapszik.

A váltás természetesen nem elvágólagos, s a ponyvák értékörző, archaiz-mushoz ragaszkodó keretei voltaképp a XIX. századig megmaradnak, de a régi szövegek aránya valamelyest csökken az újabbak javára. Ugyanakkor épp a szerelmi repertoár a fentebb már idézett módon ennek a fordítottját mutatja. Nyilván könnyebb dolga lett volna a nyomdászoknak, ha az akkor virágkorukat élő kéziratós versgyűjtemények valamelyikéből válogatnak veretes virágénekeket vagy udvarló-epekedő verseket. Nem ezt tették, inkább a friss termésből (akár megrendelésre készült alkotásokból) gazdálkodtak. Némelyikük csak elszigetelt ritkaság maradt, másokat többször kiadtak, a legsikeresebbekről kéziratós másolatok is vannak. Csak az 1760-as évtizedtől látjuk annak jeleit, hogy régebbi szerelmi szövegeket is beválogatnak a repertoárba – hogy e mögött olvasói visszajelzések voltak-e, nem tudjuk. Később ez a hagyományszál még jobban megerősödik, talán épp amiatt, amire már fentebb gyanakodtunk: a régi, bevált szöveg tekintélyt ad a kiadványnak, és talán védelmet jelent a léha, jelenkori szerelmi dalok kiadásának erkölcstelenség-vádjai ellen.

A régi szerelmi „köz”-költészet első újra felfedezett képviselője az *Ifjúság, mint sólyom madár*,⁵⁹ amelynek már 1765-ből ismerjük egy keltezetlen nyomtatott kiadását a Landerer nyomdából, a *Négy új Világi ÉNEKEK*⁶⁰ záró szövegeként. Szomszédságában egy másik XVII. századi ének felújítását olvashatjuk:

59 RMKT XVII/3, 221. sz.

60 OSZK PNY 2.935.

*Ifjú legény lévén sokat gondolkodom*⁶¹ – a füzet datálását épp e vers kolofonja adja meg: 1765. Apránként egyre több XVII. századi szöveggel találkozunk a világi ponyvákon, néha egy-egy kiadványban már többségbe is kerülnek. A *Hat szép világi új énekek* (XVIII. század vége)⁶² hat énekéből legalább három ilyen:

- 1) Ideje bujdosásomnak, eljött már távozásomnak⁶³
- 2) Mint gerlice madár, ki társától elvál
- 3) Bolondság volt nádhoz bízni⁶⁴
- 4) Mit búsulsz, kenyeres, midőn semmid sincsen⁶⁵
- 5) Ó, gyönyörű tavaszidő⁶⁶
- 6) Állj meg, rózsám, egy szóra

A második és harmadik ének (egy gyengéd és egy haragos elválás) egyébként nem itt találkozott először, hanem már 1768-ban, a *Három Szép Új VILÁGI ÉNEKEK*⁶⁷ egymás után közölte őket; a harmadik szöveg ott az *Ó, én reménytelen, igen szerencsétlen* kezdetű, ugyancsak régies, de romlott panaszdal volt. 1784-ben és 1785-ben e füzet bővített változata kiegészült az itteni nyitó szöveggel, a bujdosóénekekkel (*NÉGY SZÉP ÚJ VILÁGI ÉNEKEK*),⁶⁸ tehát ez az egyik köztes lépcső. Az *ÖT VILÁGI ÉNEKEK*⁶⁹ keltezetlen füzetében viszont épp egy frissebb szerelmi dallal bővül a kör, a *Bolondság volt...* után, mintegy annak enyhítéseképp a *Szeress engem, édes rózsám* olvasható, ám a hatos válogatásba nem került bele. Ez arra figyelmeztet, hogy a ponyvák leszármazási láncai néha

61 RMKT XVIII/8, 74. sz.; előképe a *Mint az úton járó, ki két útra talál* kezdetű házassági intő-oktató ének, kiadása: RMKT XVII/3, 105. sz.

62 Kolozsvár, Akadémiai Kvt. R 128951.

63 Jánóczi András bujdosóéneke a korábbi szakirodalom szerint XVII. század végi alkotás, kritikai kiadása: RMKT XVII/14, 189. sz. Nemrég felvettem, hogy ennek némileg ellentmond az, hogy csak XVIII–XIX. századi forrásokból ismerjük, amelyek jórészt 1760 utániak, akárcsak a ponyvakiadások, tehát lehet, hogy a szöveg is ekkortájt keletkezett, természetesen a régies bujdosóénekek hagyományát folytatva. Vö. Csörsz Rumen István, „Bujdosom szoros utakon”: *A régi magyar bujdosóénekek poétikája, I = Doromb: Közköltészeti tanulmányok 3*, szerk. Csörsz Rumen István, Bp., reciti, 2014, 139–186; itt: 162–163.

64 RMKT XVII/3, 226. sz.

65 Buga Jakab éneke már a XVII. század legvége óta adatható, a kolofonban 1668-as dátum szokott szerepelni. Kritikai kiadása: RMKT XVII/10, 90. sz.

66 Az ének (*Oláh Geci dalja*) a török kori hódoltsági küzdelmeket idézi, emiatt hiteles XVII. századi szövegnek szokás tartani. Mivel konkrét előzményét nem ismerjük a korszakból, ezt leginkább stílári okok erősítik, mindenesetre csak XVIII. századi forrásaink vannak hozzá. Kritikai kiadása: RMKT XVII/10, 120. sz. Érdekes, hogy ez a szöveg és a *Mit búsulsz, kenyeres...* párt alkotnak egy 1764 körüli felvidéki kéziratban is, talán egy még korábbi ponyvakiadás hatására: *Furuglyás Péter-ék.* (1764 k.; STOLL 272), 20–22.

67 OSZK PNY 2.882.

68 A töredékes 1784-es kiadás: OSZK PNY 1.645; az 1785-ös: OSZK 817.743.

69 OSZK 820.837.

HAT SZÉP VILÁGI ÚJ
ÉNEKEK.

ELSŐ: Ideje bújdósáfnak eljött már.
MÁSODIK: Mint Gerlitze-madár, ki társ.
HARMADIK: Bolondság volt Nádhöz bizni.
NEGYEDIK: Mit bússúlfi Kenyeres, midőn.
ÖTÖDIK: Oh gyönyörű Tavasz Idő, fízer.
HATODIK: Állj meg Rozsám egy szóra.

Ideje bújdósáfnak eljött már távózásáfnak, szomorú utazásáfnak, fokokai vannak annak.

Angyalodat én Istenem, küldjed hogy kísérijen engem', útaimban vezéreljen, minden gonofztól meg-mentsen.

Niutsen látom a' legénynek, femmi betse jaj fzegénynek mert ithon inkább' kedveznek, az idegen jövevénynek.

Oly helyet azért kerefek, az hol betsületben léfzek, a' tengereken túl mégyek, jó hire nevet ottan fízerzek.

Tsak egy fem fogja meg-tudni, fzegény fejem él-é, hal-é? és élésben módja van-é? Isten gondomat viteli.

Záloga te vagy lelkenek! én Istenem bizom benned, hogy ottan gondom vífeled, a' hol engem' nem ismérnek.

X Lijú

Három Szép Új
VILÁGI
ÉNEKEK.

ELSŐ.

Mint Gerlitze-madár ki társától el: 's a' t.

MÁSODIK.

Bolondság volt nádhöz bizni, Melly's a' t.

HARMADIK.

Oh én reménytelen igen fízerentsét: 's a' t.

Nyomtattott 1768-dik Efstendőben.

tovább formálhatták a szerkesztői elveket is, ha fontos volt a bevált szövegek újraközlése és egyúttal a gördülékény sorrend kialakítása.

Egy másik textológiai adat szintén a régi források tudatos és rendszeres kiaknázására utal. A *Menj el, édes fecském, violám köszöntsed* kezdetű, XVII. századi szerelmi dal jegyzetében⁷⁰ Stoll Béla utal rá, hogy a XVIII. századi ponyvák nemcsak a XVII. századi alapszöveget variálják, hanem az újonnan bekerült versszakok is ilyen korúak. Tehát: a kompiláció szigorúan régi anyagból készült.

Az 1770-es évektől figyelhetjük meg a borítók évszámrejtő technikáját is. Talán még nem annyira a cenzúrától tartottak ekkor (mint a század végén), hanem az újszerűséget biztosították így az esetleg már nem annyira friss kiadványok számára.

Egy másik tematikus füzért, sőt kiadványtípust alkotnak azok a ponyvák, amelyek keserveket vagy panaszdalokat közölnek. Hangnemük egyáltalán nem alantas, ilyen vádak aligha érhatték a kiadóikat, ráadásul a magyar költészet fontos és gazdag hagyományát viszik tovább. A címadásban is gyakran hangsúlyt kap, ily módon átszemélyesítve a szokásos füzetcímeket, pl. *Három szép új SZOMORÚ ÉNEKEK* [1761, Landerer]. Valóban ez lesz fő kompozíciós, sőt argumentatív elem. E füzet azonos stílusú, de eltérő tartalmú rokkó panaszdalokat közöl. Az első a *Siralomnak, fájdalomnak völgyében kesergek*

70 RMKT XVII/3, 148. sz. jegyzete: 624.

Három szép új
S Z O M O R U
É N E K E K,
Az Első:
Siralomnak fájdalomnak, &c.
 mellyben az *Asszony Leányi*
 vidámságát sírattya.
Az Második:
Búban én életem, siralomban &c.

Az Harmadik:
Ki-ki mit fzeret kedves az annál,
 kedvesb ő még annyi nyomó &c.

Budán, nyomtatott Landerer Fe-
 rentz Leopold által,

kezdetű vers,⁷¹ amelyet a *Vale mundi lusum satis* nótájára⁷² énekel egy fiatal-asszony, aki boldogtalan a házasságban, s visszakívánczik lánykorába. A hosszú szöveg versfői a SZOMORU GERLITZE kifejezést őrzik, ami a későbbi kiadásokban is megmarad, csak a kolofont frissítik. Ez az egyik első olyan lírai ponyvaszövegünk, amelyik láthatóan több évtizedig használatban maradt, sőt az akrosztichonban rejlő szavakat némely ponyva a címlapjára is felvette, a mostani kiadás címlapján pedig ugyancsak egy magányos madárka köszön ránk. Mindjárt megértjük, miért. Érdekes módon egy megpárosodott gerlice érzi magát párjavesztettnek, hiszen nem lehet azzal, akivel boldog volna. Ez nemcsak egy „elkenődő” metafora (bár az sem rit-

ka a XVIII. századi magyar közköltészetben), sokkal inkább azt hangsúlyozza, hogy a leánykori önmaga, a leányként megélt „páros gerliceség” volt az igazi, s joga van a mostani állapotot annak mérlegén vizsgálni és rabságnak érezni. Miközben más ponyvák a házasság szentségét és fontosságát hangsúlyozzák, addig e kiadványtípus nyíltan felvállalja az ellenkezőjét, az egyén – ráadásul egy nő! – érzelmi autonómiáját. Nem kell csodálnunk, hogy évtizedekig kelendő maradt egy olyan kiadvány, amely ezt sugallta a címével.

A második szöveg: *Búban én életem, siralomban habzik.*⁷³ Ugyancsak keserves, méghozzá a XVII. századi hasonló 4×12-es elégiák közeli rokona, de új szöveg s nem is szerelmi tárgyú, hanem az irigyek és a mulandóság miatt kesereg. A harmadik vers szintén XVII. századi előképből indul, már említettük az irigyekkel hadakozó őspanyván (1722): *Ki-ki mit szeret, kedves az annál.* Ez a derűsebb szöveg feloldja a komor hangulatot, hiszen az irigyek zaklatása ellen az egymást szeretők biztonságát hangsúlyozza:

71 RMKT XVIII/15, 101. sz.

72 Mivel e latin szövegkezdet folytatását eddig sehol sem találtuk meg, csak annyit tudunk a dallamról, hogy feltehetőleg azonos volt a *Bokros bánat, mely unalmat szívemben szerzettél* kezdetű, irigyek elleni panaszéval, amely nótajelzésként hivatkozik az asszonypanaszra. Bővebben: RMKT XVIII/15, 131. sz.

73 Szinte egy időben, 1750 táján bukkan fel egy kéziratos forrásban, majd a ponyvákon is. Bővebben: RMKT XVIII/15, 133. sz.

SZOMORÚ GERLITZE
AVAGY
EGY KOMÁROMI MAGYAR
MENYETSKE

SIRALMAS NÓTÁJA,

melyben

Az említett Menyetske Leányságának
el-múlt Vidámságát kesergi.

E l s ő:

Siralomnak, Fájdalomnak völgyében kefer.

M á s o d i k:

Hervad Szívem, 's árad naponként.

H a r m a d i k:

Óh kegyetlen Fatum tsalárdtságod látom.

Nyomatattott a Föld-induláskor 1784.

A' M A G Y A R
MENNYEIETSKE

GYÁSZBAN KESERGÉSE.

E l s ő: Siralomnak, Fájdalomnak völgyében.

M á s o d i k: Szomorú már nékem járásom.

H a r m a d i k: Állj előmbe Rózsám, hadd

Nyomatattott ebben az Elztend.

KI-ki mit fzeret, kedves az annál,
kedvesb ő még annyi nyomó aranynál,
mert minden öröme és kedve ebben áll,
vig mikor véle van, hig mikor el-váll. (1)

Éllyenek mind azok, a' kik igazok,
pírúllyanak a' fok irigy hazugók,
el-ne felejtfenek minket amazok,
kiket mi fzeretünk minket-is azok. (7)⁷⁴

Ezzel a tréfásan didaktikus, vállaltan szórakoztató hangnemmel visszakanyarodunk a ponyvakultúra hagyományosabb beszédmódjához, hogy mégse csak könnyek között olvassák majd ezt a füzetkét. A nyitó vers, a „fő” ének mondani-valóját azonban nem keresztezi, hiszen – más közelítésben – éppúgy az érzelmi szabadságot hirdeti, csak némileg bizakodóbban, mint a két keserves.

Megjegyzendő, hogy a *Siralomnak, fájdalomnak...* (Szomorú gerlice) későbbi kiadásainál is hasonló elrendezést követtek a kiadók. A *Szép két új SZOMORÚ*

74 A zárlat a XVIII. század végén önállóan, tusfüzerek áldásai-átkai közt is felbukkan.

ÉNEKEK 1784-es és 1785-ös kiadásaiban⁷⁵ egy másik keservessel párosították, amely még lehangolóbb véget ad a füzetnek. A *Hervad szívem s árad naponként bánatom*⁷⁶ kezdetű dal sem szerelmi indíttatású, inkább rejtélyes önváddal terhes, a hívságos világról már lemondó, halálváró elégia. Ha ebben a kiadástípusban olvassuk össze a *Siralomnak...* üzenetével, komorabbá válik a kontextus, hiszen a boldogtalan életből – *szembefordulva* a hajdani hívságainkkal, értsd: leánykori vágyainkkal – immár csak a halál jelent kiutat. A legtöbbször megjelent verzió már a címében konkrét helyhez köti a kezdő ének hősnőjét: SZOMORÚ GERLITZE avagy EGY KOMÁROMI MAGYAR MENYETSKE' SIRALMAS NÓTÁJA mellyben Az említett Menyetske Leányságának el-múlt Vjdámságát kefergi (1784 és 1793 között négy kiadásáról tudunk). Először 1784-ben, „a földindüléskor” jelent meg, talán ezért is került a címbe épp egy komáromi ifi-asszony, hiszen a város szomorú sorsa akkortájt az egész magyar közvéleményt megrázta. A füzet csupán a kezdő, „fő” szöveget jelöli meg, a másik kettőről nem is tesz említést. A második a *Hervad szívem...* marad, akárcsak a kéttételes kiadásokban, a harmadik viszont az *Oh, kegyetlen fátum! csalárdságod látom*, amely éppúgy némi feloldásként szolgál, mint az 1761-re datált kiadás harmadik dala, a *Ki kit szeret...* Ebben ugyanis a kegyetlen Sorsnak üzen a költő, akit szerelem rabságába hajtottak. Ő ezt szívesen viseli, ha boldog vége lesz, épp ezért hűséget fogad. A háromelemű kiadvány így derűsebb, bizakodóbb véget ér, mint a két versből álló, hiszen a közbülső keserves mindenről lemondó üzenete után a harmadik mégis azt sugallja, hogy van remény a boldog szerelemre – bár nem így fogalmaz, hanem általánosságban a világ javait említi:

A' kit másnak adtál,
 nekem tsak mutattál,
 az még az enyim lehet,
 Fatum olly tsudát tehet.

Ki ha enyim lenne,
 fzívem hitet tenne,
 hogy míg bennem lesz lélek,
 néki, 's nem másnak élek.

Addig is fogadom,
 fzívem' néki adom,
 lészek, olly igaz híve;
 mint kívánhatja fzíve. (10–12)

75 OSZK PNY 699 és OSZK 817.745.

76 RMKT XVIII/15, 162. sz.

Egy helyzetdal, egy általános, sirba vágyó keserves és a záró moralizáló dal így magyarázza és erősíti egymást a ponyván... Vannak általánosabb című, de hasonló tartalmú kiadások is, pl. *A' MAGYAR MENNYEITSKE GYÁSZBAN KESERGÉSE* (é. n.).⁷⁷ Ennek három dala közül csak a *Siralomnak...* közös az előző típussal, s a fókuszban is megmarad a magyar menyecske szomorú dala, a kolofonban 1787-es dátummal. Másodikként a *Szomorú már nekem járásom, kelésem*⁷⁸ kezdetű, XVII. századi előképekre épülő keservest közölték, amely itt könnyen olvasható női dalként. A harmadik ének is szomorú tónusú, egyúttal elég merész: *Állj előmbe, rózsám, hadd búcsúzzam tőled* – ebben ugyanis a ref-rén állandóan a szerelmi hűségre figyelmeztet:

vagy meg-halok érted,
vagy enyimmé tézlek,
édes szívem.

E drámai zárlat után a ponyvakiadó jónak látta visszabillenteni az értelmezést a konvencionális keretek közé, mielőtt még az asszonyokat házasságtörésre biztatná elérzékenyítő dalaival. Az alábbi prózai függelékét tördelték a füzet utolsó fél lapjára:

Ha a' Magyar Menyetskék, a' Magyar rövid Ethikából azt a' tsekély Oktatást gondolóra vennék: HA KEZDESZ HOL MIHEZ, JÓL MEG-NEZD VÉGÉT, DARABOT TYUK EL-VÉT A' MORZSALÉKÉRT: MÁS KÁRÁN, PÉLDÁJÁN BOLDOG A' KI ÉRT; Soha illy keferves hafzontalan panafzolkodásokra ki-nem fokadnának, a' fzerelemnek minden galyibáitól mentten békeféségben, egyefségben útolsó pihentéfékig nyúgodalmasan kényekre, 's kedvekre fok jámboroknak eleven példa-adásokra napról napra meg-maradhatnának, és a' t.

A záradék a kompozíció erejét is jelzi, hiszen épp azért kell a kiadónak mentegetőznie és erénycsőszködnie, mivel a ponyvát *alkalmasnak ítéli arra* (nemcsak ő, hanem a közvélemény is), hogy az felszabadítsa az érzelmeket. Mintha a szöveg üzenetének valósággá válásától, kibomlásától tartana.

Egy szerelmi dal közlése, mint láttuk, sokáig nem magától értetődő dolog, így mindig jelentős hatással van a vele együtt közölt, más műfajú szövegek értelmezésére. Ennek szép példajaként említem az egyik vőfélykönyv (Vác, 1793) megoldását, ahol Mátyus Péter rigmusai után, az üresen maradt utolsó lapon *Második* címmel egy szerelmi dalt adott közre a nyomdász *Ha amit vétettem*

77 OSZK PNY 2.927.

78 RMKT XVII/3, 648–649, előképe, az *Állj meg, vigasság közt mulatozó árva* kezdetű szövegcsalád jegyzetében.

tenéked, kedvesem kezdettel.⁷⁹ Ez két szálon is kapcsolódik az előzményekhez. Egyfelől a vers búcsúzó-fogadkozó hangneme miatt, hiszen épp az előző lapon ért véget a vőfélyciklus hagyományos záró szövege, a menyasszony búcsúja. Másfelől eszünkbe juthat a *Szomorú gerlice*, amely ekkor már csaknem tíz éve közkézen forgott: a házasságra lépő nő számára lezárul a szerelmi élet, illő tehát búcsút venni tőle. Ráadásul itt a férfi szavait olvashatjuk, aki udvariasan bocsánatot kér, majd áldást mond a lányra a hajdan együtt töltött víg órákért.

Térjünk azonban vissza még az 1760-as évekhez, a magyar világi ponyvák őskorához. A *Négy új Világi ÉNEKEK*et már említettük; belső keltezés nyomán bizonyára 1765-ben jelent meg a budai Landerer nyomdában.⁸⁰ Ennek tartalma szintén érdekes kompozíciót mutat, noha eltér az előzőektől. A nyitó vers VISI ANNA nevét őrzi a versfőkben, s nemcsak elégikus, hanem óvatoskodó is:

VIdámságát fzívemnek,
virágját fzép éltémnek,
jaj melly igen nagyon féltém,
ebbül áll hóltom és éltém,
ha fzívem jóra talál,
élek másképp lefzfz halál.

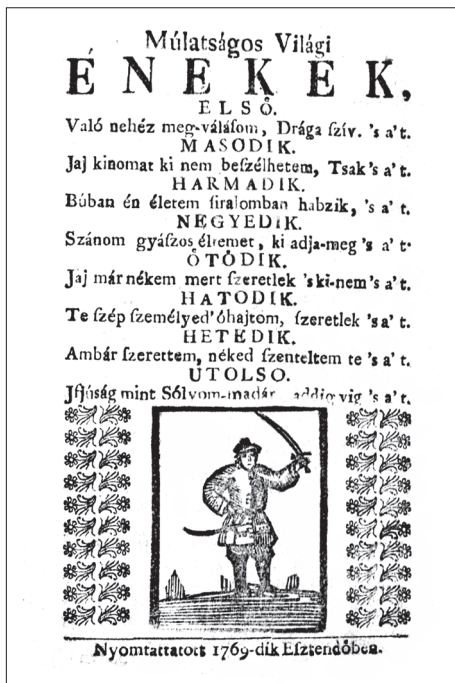
A folytatás még moralizálóbb: *Ne vess bár most életednek vígan folyó napjain – most nevetthetsz, aztán majd sírsz eleget, hiszen minden változandó, különösen a szerencse. Ráadásul elhagytál engem, de én megesküszöm: holtig hű leszek hozzád. Ez a szöveg egyébként egy XVII. századi elégia⁸¹ átköltése az új 8+7-es (feltehetőleg polonéz- vagy menüett-dallamra éneklendő) formára, a koporsóra rajzolt szív képe egyértelműen az összövegből jön. (A versfők NEMES JÁNOS nevét őrzik.)*

A harmadik az *Ifjú legény lévén sokat gondolkodom*, amelyről már szintén tudjuk, hogy egy XVII. századi szövegtípus örököse. A házasulandó legény tépelődése és tréfás lánysorolója mögött didaktikus szándék bújik meg: körültekintően válassz feleséget! A negyedik szöveg poétikai ellensúlyként került a füzér végére. Nemcsak a már megkezdett XVII. századi hagyományszólamot folytatja az *Ifjúság, mint sólyom madár*, hanem egyúttal az előző szövegre is felel. Igaz, annak oktató-mulattató hangnemére egy szép elégikus tónusban válaszol: a házasulan-

79 OSZK 819.062; kiadása: RMKT XVIII/8, 660, az előtte álló *Vajda, hegedúnek álljon meg zengése* (257. sz.) jegyzeteiben.

80 OSZK PNY 2.935.

81 Az összöveg már az 1670-es évektől felbukkan *Hol vagytok, Pegasus, Parnassus leányi* kezdettel; RMKT XVII/3, 201. sz. A 4×12-es versformát megőrző ponyvaváltozatait lásd: *Állj meg, vigasság közt mulatozó árva = uo.*, 648; *Szomorú már nékem járásom-kelésem = uo.*, 648–649.

dó legény ugyan jól vizsgálódjon a lányok között, de a lányoknak ugyanakkora felelősség a férjhez menés, hiszen gyakran vezet boldogtalansághoz. Az ének kompozíciója már eredetileg két női archetípust vegyített: az elhagyott kedvest és a férjhez (rabságba) kényszerült ifjú asszonyt, s ez a kettősség a ponyvai rövid változatban is megmarad. A ponyva egészét tekintve tehát a negyedik, igen patinás vers mindegyik korábbival kapcsolatot tart valamelyik nézőpontja miatt – mintegy összegzi az elhangzottakat a szétszakadó szerelmespárok, illetve a boldogtalan házasság nézőpontjából is.

A korai ponyvák többsége csupán három-négy szöveget közöl, ennek megfelelően hosszabb, akrosztichonos alkotásokat. Már az 1760-as évek végétől

megjelenik viszont az a típus, később pedig még jellemzőbbé válik, amelyben ennél több, akár tíz ének is szerepelhet. A betűmérettel nem mindent lehetett megoldani; e kiadványok repertoárjának legalább a fele kifejezetten rövid, pár strófás dalokból áll. Az első ismert és datálható, ilyen profilú kiadvány a *Múlatságos Világi ÉNEKEK* (1769, Buda?).⁸² Az itt kiadott dalok egy része már utánközlésnek minősül, előző ponyvák jól bevált darabjainak tűnnek. Ekkoriban kezd a ponyva-repertoár is egységesülni, s a megszokott szövegek „kényszerű” újrakiadása néha felülírja a kompozíciós szándékot. Emiatt érezhetjük, hogy a kísérleti szakaszban, 1770 előtt szebben komponáltak és áthallásosabbak a magyar világi ponyvák, mint később, amikor e számos egyéb szempont is érvényesült.

A címlapok vizsgálata külön tanulmányt érdemel, itt csak annyit jegyzek meg, hogy a fellazuló és újragyártó szerkesztésmód e téren is érezte hatását. A korai ponyvák címlapképe általában szorosabb kapcsolatban áll a tartalommal, mint a későbbieké (már ahol egyáltalán megmarad a nyitó fametszet, hiszen számos illusztrálatlan vagy csak nyomdai cifrákkal díszített füzetet ismerünk). A *Múlatságos Világi ÉNEKEK* címlapján látható kardos vitézfigurával például már egyetlen szöveg sem tart kapcsolatot; bizonyára egy régi Tholdi Miklós- vagy Kádár István-kiadásból emelték át – legalább a férfi olvasók szívéhez is szólt valami a füzetben.⁸³

82 OSZK PNY 691.

83 Egy másik példányon a metszet is eltér, de szintén nem a szövegektől ihletett kép került

Az itt közölt dalok sorrendje:

- 1) Való nehéz megválásom
- 2) Jaj, kínomat ki nem beszélhetem⁸⁴
- 3) Búban én életem, siralomban habzik⁸⁵
- 4) Szánom gyászos életemet⁸⁶
- 5) Jaj már nékem, mert szeretlek
- 6) Te szép személyed óhajtom
- 7) Ámbár szerettem, néked szenteltem
- 8) Ifúság, mint sólyom madár

A nyitó vers máris búcsúzásról szól a szerelmesek között:

Való nehéz meg-váláfom,
Drága fzivtől meg-fofztafom,
Ki miatt van zokogáfom,
Éjjel nappal búsuláfom,
Végre léfzen fzállásom,
Koporsómba záráfom. (1)

Ez a gondolat és hangulat mintegy magába szippantja a második szöveget is (*Jaj, kínomat ki nem beszélhetem*), holott ez a dal sem itt, sem más forrásban nem tekinthető szerelmi keservesnek, most azonban könnyen „odaérthető” az előző vershez. A füzet több más szövege közt is érezhetünk ilyen, csak a kompozícióból kiolvasható érintkezéseket.

A hasznos időtöltésre és az érzelmekre egyaránt apelláló című *Négy mulatságos világi ÉNEKEK A' hervafztó Szeretetről* (1760-as évek)⁸⁷ egészen szoros füzérbe fogja a rokokó dalocskákat:

- 1) Mit kesergesz, szerelmes
- 2) Nagy munka e szíven erőszakot tenni
- 3) Sok az elme hánykódása
- 4) Sebes szívem, ó, mint örül

ide: egy karikatúrisztikus, pókhasú, hajdúsüveges férfiprofil. Ennek a feltehetően magántulajdonban lévő *Mulatságos Világi ÉNEKEK*-példánynak csak a xeroxmásolatát ismerem: OSZK 630.654.

84 RMKT XVIII/15, 153. sz.

85 *Uo.*, 133. sz.

86 *Uo.*, 132. sz. (Amade László verse.)

87 OSZK PNY 2.928.

Négy mulatságos világi
ÉNEKEK,
A' herváltzó Szeretetről.

Első.

Mit kefergefz Szerelmes, Kint szenvedni 's a' t.

Második.

Nagy munka e' szíven erőszakot tenni, 's a' t.

Harmadik.

Sok az elme hánykodása, gyors járása 's a' t.

Negyedik.

Sébes szívem óh mint órúl, ha forog 's a' t.

Nyomatattott ebben az Észkendőben.

Négy szép Uj
VILÁGI ÉNEKEK
A' SZERELMES
CUPIDÓNAK

Állandósága után való állhatat-
lanságáról.

E L S Ő:

Boldogtalan vagyok, mert kínaim 's a' t.

M Á S O D I K:

Szeretet fájdalommal jár 's a' t.

H A R M A D I K:

Átkozott Venus tőlem messze fuss 's a' t.

N E G Y E D I K:

Ah jaj mit látok szemeimmel 's a' t.

Nyomatattott ebben az Észkendőben.

A nyitó vers kissé terjengős tanításait tömörebben folytatja a második és a harmadik vers (kerülve az E/1 megszólalást, inkább általános szerelemfilozófiával traktálva az olvasót). Csupán a negyedik dal fordul át monológba, ahol saját szenvedéseiről szól az ismeretlen költő. A versfők talán nem egy nevet rejtenek, hanem a fájdalomnak címzett mondatot: SZÖNJIMAR, vagyis szűnj immár!

A fenti füzetke borítóján az ijára támaszkodó Cupido portyázgat egy dombvidéken – ez a szerelem veszélyeire és kínjaira figyelmeztet. Ismerünk olyan kiadványt is, amely a címben említi őt: *Négy szép Uj VILÁGI ÉNEKEK A' SZERELMES CUPIDÓNAK Állandósága után való állhatatlanságáról* (1762 k.).⁸⁸ A korabeli olvasó könnyen megértette ezt a nyilvánvaló célzást Gyöngyösi István *Csalárd Cupidójára*, amelynek ponyvakiadásai, sőt egy teljes apokrif éneke is közkezen forgott. Az itt kiadott négy dalból találunk XVII. századi eredetűt, korábbi ponyvákról ismertet, de a negyedik szöveg például teljesen egyedi a mezőnyben:

- 1) Boldogtalan vagyok, mert kínaim nagyok
- 2) Szeretet fájdalommal jár
- 3) Átkozott Venus, tőlem messze fuss
- 4) Ah, jaj, mit látok szemeimmel

88 OSZK PNY 2.932.

Nro. 2.
A' GYENGE IFJÚSÁG'
D A L L O S
DALLAI.

A v a g y :
DINNOM DÁNNOMNAK.

1ső: A' Violát akkor szedik, &c.
2sodik: Vérem! Vérem! Komám Afz.
3armadik: Nem adnálak e' világért, &c.
4legyedik: Tsak a' nékem keserves, &c.
5ödik: Katona életet fok legény kerüli, &c.
6atodik: Szebb vagy Ró'sám Diánnánál,
7etedik: Árok-szállásánál vólt a' veszed.
8yóltzadik: Sír az egygyik szemem, &c.
9ilentzodik: Menj-el édes fetském, &c.
10zedik: Jaj kínomat ki nem beszélhetem.

Nyomtattatott ebben az Elzöldben.

A század végére pillantva: az előzményekhez képest ömlesztve készült, nem túlzottan szépre komponált dalfüzereket látunk, néha tíz énekkel. Sokkal kevésbé komponáltak, mint a régiek, de nem is tehetnék, hiszen az újdonságok aránya is csökken bennük. Előző fél- vagy harmad-ponyvákat adnak ki, tolnak össze, s jó üzletnek tűnik az újrakiadásuk, akár még kisebb betűvel vagy sortávval. Lassanként olyan értelemben lesznek praktikus kiadványok, mint ahogyan a kéziratos gyűjtemények „tárolják” az adott szöveggazda verskészleteit, de még mindig a piaci szempontok szerint. E típus egyik érdekes képviselője *A' GYENGE IFJÚSÁG' DALLOS DALLAI Avagy DINNOM DÁNNOMNAK [!]* (1790 k.):⁸⁹

- 1) A violát akkor szedik
- 2) Vérem, vérem, komámasszony⁹⁰
- 3) Nem adnálak e világért
- 4) Csak a' nékem keserves
- 5) Katonaéletet sok legény kerüli
- 6) Szebb vagy, rózsám, Diánnánál
- 7) Árokszállásánál volt a veszedelem⁹¹
- 8) Sír az egyik szemem, a másik könyvezik
- 9) Menj el, édes fecském, violám köszöntsed
- 10) Jaj, kínomat ki nem beszélhetem⁹²

Minden vers más műfajú: szerelmi dal, csúfoló, szerelmi mulatódalok, katonakeserves és szerelmi panasz, rokokó udvarlóvers, cigánycsúfoló, régies keservesből lett betyárzsáner, végül egy rokokó keserves – vannak XVII. századi gyökerű szö-

89 OSZK PNy 3.127 = Prága, NK, Széll–Kubelík-kolligátum. A típusnak egy érdekes erdélyi töredéke is előkerült nemrég Marosvásárhelyen, építkezési hulladékból. A leletről bővebben: ORBÁN János, Csörsz Rumen István, *Kéziratok és nyomtatványok egy marosvásárhelyi kereskedőház boltzatából*, Lymbus: Magyarságtudományi Forrásközlemények 2015 (2016), 275–314.

90 A szövegcsaládról: RMKT XVIII/4, 27. sz.

91 *Uo.*, 94. sz.

92 RMKT XVIII/15, 153. sz.

vegek és teljesen friss, naprakész anyag is. A kompozícióban még párokat is alig alkotnak az egymást követő szövegek, esetleg a 12-esek közt gyanakodhatunk közös dallamra, illetve arra, hogy metrikai harmónia okán követik egymást.

Ettől lesz a XIX. századi ponyvakultúra ilyen zagyvalékszerű. De láthattuk: az első hazai képviselők ugyanolyan komponált, átgondolt kiadványok voltak, mint nyugat-európai rokonaik. Az a vegyesség és szétesés, amivel a későbbi ponyvákat vádolják, későbbi fejlemény.

A ponyvacímlapok női utalásaihoz érdemes visszakanyarodnunk. A címadás egyúttal a megcélzott közönséget is felfedi, hiszen egyre nagyobb arányú az olvasni tudó nők aránya Magyarországon. A XVIII. század végéről való például a *SZÜZ LEÁNYOK' DALLAJI*⁹³ című kiadványcsoport, amely a címnek megfelelően két, feltétlenül női közönséghez szóló dalt is közölt, két másik társaságában:

- 1) Egykor két leány virágot szedni⁹⁴
- 2) Boldogtalan vagyok (Őszi harmat után)⁹⁵
- 3) Jaj nékem, szegénynek⁹⁶
- 4) Csipkebokor, kormos agyag [Pálóczi Horváth Ádám]⁹⁷

A szüzek számára elsődlegesen a nyitó vers kínál épületes olvasmányt: ebben a két képzeletbeli barátnő végigpletykálja egyikük tíz kérőjét, s a legénysoroló végén kiderül, melyiket szereti igazán. Szép párhuzamba állítható a hasonló leányválogató énekekkel.⁹⁸ Ennek kontrasztját adja a második, XVII. századi eredetű szerelmi búcsúdál, amely egyértelműen férfi beszélőt feltételez, aki bujdosni indul régi kedvesétől, s a kapcsolat örök lezárását kéri az áldás mellé. Van tehát viszonzott, mély szerelem a világon, de véget kell érnie, el kell válni egymástól. A harmadik ének címe: *EGY SZERENTSÉTTLEN ASZSZONYNAK siralmas ÉNEKJE, mellyben az ő férjhez menését kefergette e' képpen. A Szomorú gerlicével rokon, hiszen a boldogtalan ifiasszony visszasírja pártáját és vele a leányéveit, amikor „köz volt a fzerelem, az-is pedig fzüzen”, ma pedig mindenért átkot és szidalmat kap fejére a férjétől. A halálvágó, pártasírató dal után a negyedik szöveg nem szervesen következik. Pálóczi Horváth Ádám közismert quodlibetjében az obszcén kiszólások és ártatlan sorok kavarnak, legkevésbé sem szűz leányoknak való modorban. Ez az ének feltehetőleg tényleg csak a komor hangulat feloldásaképp került a füzet végére, illetve amiatt, hogy akkoriban volt újdonság, hiszen ez az „érthetetlen*

93 Pl. OSZK PNY 2.960.

94 RMKT XVIII/8, 72. sz.

95 RMKT XVII/3, 276. sz.

96 RMKT XVIII/15, 110. sz.

97 *Pálóczi Horváth Ádám verses kiadványai 1796-ig*, s. a. r. Tóth Barna, Bp.–Debrecen, Universitas–Debreceni Egyetemi Kiadó, 2016 (Régi Magyar Költők Tára: XVIII. század, 16), 403–404.

98 Pl. RMKT XVIII/4, 2–4. sz.; RMKT XVIII/8, 73–75. sz.

ének” Horváth 1788-as *Hol-mi* kötetében jelent meg. A kötetke mindenesetre női olvasókat céloz meg, a lányokat a helyes párválasztásra inti, majd a beteljesült szerelemről is szól, ám arra figyelmeztet, hogy ennek véget kell érnie, s az asszonyévek már másról fognak szólni. Intő-oktató karakterét aligha vonhatjuk kétségbe.

Végezetül: az, hogy valamely ponyvakiadáson az egyes szövegek között szorosabb kapcsolat szövődött, jócskán befolyásolhatta a későbbi befogadókat. Néhány kéziratos példát már láthattunk e témában, s az egyes ponyvakiadások egymásra épülő repertoárját is azonosíthattuk egy alkalommal. Most egy rejtőzködőbb adatot hoznék még ehhez. A már említett *A’ SZÁNTÓ VÉTŐ-EMBERNEK IGEN-IGEN SZÉP HÁRMAS ÉNEKI*⁹⁹ című kiadványok függelékében találós kérdéseket és feladványokat közöltek helykitöltőként. Az egyikben ezt olvashatjuk:

K. *Mefe, Mefe! mi hafzna van a’ vénségnek?*

F. Az, hogy ők kettőt látnak ott, a’ hol máfok edgyet. Erőffebbek, mert mikor a’ lóra akarnak ülni, a’ nyerget is a’ ló hafa alá rántják. Többet-is parantsolhatnak, mert tíz f zavokra fem mozdítanak edgyet, fem nem félnem; még a’ gyermekek-is fél-válról felelnek; fzegény öregekből tsúfot téfznek mindenütt, nevetik mint a’ pünkösdi Királyt. Miért kiért méltán énekelve dúdolhatják, ama’ régi dalt: Jaj melly fzerentsétlen időre jutottam. Avagy ama’ firalmas nótát: Siralmas vólt nékem világra fzületnem, hogy ezeket kell. ’s a’ t.

Ne gondoljuk, hogy az öregek jellemzéseként bemutatott idézetek véletlenül kerültek egymás mellé. A két régi keserves ugyanis épp ugyanazon a ponyván jelent meg, méghozzá így, ebben a sorrendben! A *Keservessen kesergő igen igen szép szebbnél szebb’ négy énekek* című keltezetlen füzetben¹⁰⁰ például ez volt az első két szöveg...

Elérkeztünk oda, ahol a ponyva önmagát kezdi stilizálni, idézni, újra diskurzusra hívni. Igazi tanulságokat még nem érdemes levonni, de az már látható, hogy a ponyvák saját világában már a kezdetektől komoly *szűrőfolyamatok* zajlottak, üzleti és esztétikai céllal is. Az olvasóközönség ezt a szövegegyüttest – kézirataiba átemelve, személyessé téve – még tovább szűri, kijavítja-átírja-elrontja. Ugyanaz a szövegbank tehát kétféle funkciót is ellátott ugyanabban az időben, így a kéziratos és a nyomtatott hagyomány nem versenytársa, hanem kifinomult kiegészítője volt egymásnak. Joggal, hiszen mindkettejük virágkora összecsúszik a XVIII. század második felére. A korabeli magyar viszonyok közt Európa egyéb népeitől némi időbeli távolságban, de a mediális robbanás miatt valószerűtlenül gazdagon teljesedhetett ki a ponyvakultúra, amelynek modellje a XIX–XX. században is megmaradt, s alapvetően formálta a populáris szöveg- és stílushagyományt.

99 OSZK PNY 2955.

100 Kolozsvár, Akadémiai Kvt. R 128945.